

TÜRKİYE’DE UYGULANAN SİNAİ STRATEJİ VE POLİTİKALARIN TÜRKİYE İMALAT SANAYİNE OLAN ETKİLERİ

Hilal KUVVETLİ YAVAŞ*

ÖZ

2008 küresel krizinin ardından dünyada, sürdürülebilir büyümenin sağlanabilmesi için sanayileşme ve sanayi politikaları yeniden önemli bir ekonomik ve politik gündem haline gelmiştir. Bunun en somut örneklerinden biri Avrupa Birliği’nin 2020 Stratejisi ile AB’de imalat sanayinin ulusal hasıla içindeki payını, 2013’teki yüzde 15 seviyesinden yüzde 20’ye çıkarmayı hedeflemesidir. Nitekim Sanayi 4.0 ismi ile anılan yeni teknolojik gelişme gündeminde Almanya başı çeken ülkelerden biridir. Bu bağlamda, küresel sınai ve teknolojik rekabet ve belirsizlik ortamında Türkiye gibi henüz olgun bir sanayi ülkesi olamamış ülkelerin geçmiş sanayileşme serüveninin ele alınması, hangi koşullar altında hangi politika uygulamalarının ne gibi sonuçlar ürettiğini irdelemek, geleceğe dönük etkin sınai politika çıkarımları yapabilmek için kuşkusuz bir gerekliliktir. Bu çalışmanın amacı, Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluşundan itibaren hangi sınai strateji ve politikaların uygulandığını, uygulanan sınai strateji ve politikaların imalat sanayinde ne gibi değişimler meydana getirdiğini ortaya koymaktır. Bu bağlamda, sınai politika değerlendirmeleri, Türk imalat sanayi açısından kritik tarihsel olay ve dönemeçler, önemli sınai strateji ve politika değişiklikleri gözetilerek belirlenmiş dönemler çerçevesinde ve önemli ulusal belgelerin incelenmesine dayalı olarak yapılacaktır. Türkiye’de sınai politika değerlendirmelerinin ardından, belirli parametreler çerçevesinde Türk imalat sanayine ilişkin istatistiki verilere ve çalışmalara dayanan analizlere yer verilecektir. Böylece Türkiye imalat sanayinin mevcut durumu, Türkiye’nin sanayileşme serüveninin geldiği son aşama değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: İmalat Sanayi, Sanayileşme, Sanayi Stratejileri, Sanayi Politikaları, Türkiye

JEL Kodları: O1, O14, O2, O25, O29, O3, O38

THE INDUSTRIAL STRATEGIES AND POLICIES IMPLEMENTED IN TURKEY AND THEIR IMPACTS ON TURKISH MANUFACTURING INDUSTRY

ABSTRACT

After the 2008 global crisis, to ensure sustainable growth, industrialization and industrial policies have become a significant economical and political agenda. Most concrete example of this tendency is the European 2020 Strategy document that targeted the share of the manufacturing industry in the national product of the European Union (EU), from 15 percent in 2013 to 20 percent in 2020 in EU. As a matter of fact, Germany is a leading country at the industrial agenda named Industry 4.0. In this respect, under accelerating industrial and technological competition and global ambiguity, for providing certain effective industrial policy implications for today and future, it is very important to discuss the industrialization process of those countries particularly like Turkey which does not have a mature industrial economy. The purpose of this paper is to put forward the industrial strategies and policies that implemented in Turkey and the impacts of these strategies and policies on Turkish manufacturing industry from the foundation of the Republic of Turkey. Significant historical incidents and turning points, major strategical and political changes in terms of the Turkish manufacturing industry will be taken into consideration for the industrial policy remarks. After industrial policy remarks, particular parameters about Turkish manufacturing industry will be examined. At the end, the current situation of the Turkish manufacturing industry and the last stage of Turkey’s industrialization process will be observed.

Keywords: Manufacturing Industry, Industrialization, Industrial Strategy, Industrial Policies, Turkey

JEL Codes: O1, O14, O2, O25, O29, O3, O38

* Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Bölümü, İktisat Politikası Bilim Dalı Yüksek Lisans Öğrencisi,
hilal.kuvvetli@gmail.com.

1. GİRİŞ

Faydalı bilgilerin üretimde kullanımına dayalı sürdürülebilir büyüme ve refah Sanayi Devrimi ile mümkün olmuştur. Bir ülkenin sanayileşmesi de, esasen imalat sanayindeki yetkinliği ve gelişmişlik düzeyi ile ilgilidir. Dolayısıyla sanayileşme olgusunun merkezinde imalat sanayii yer almaktadır. Öte yandan 1980’li yıllarla birlikte güç kazanan neoliberal politikalar ve büyüme modeli ile sanayileşme amacının gözden düşmesi, gelişmiş ülkeler için sanayisizleşme, gelişen ülkeler için ise erken sanayisizleşme olgularının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Ancak 2008 Küresel Finans Krizi’nin ardından sanayileşme amacı yeniden itibar kazanmış ve bunun en somut örneklerinden biri Avrupa Birliği’nin (AB) 2020 Stratejisi olmuştur. AB, 2020 yılında imalat sanayinin ulusal hasıla içindeki payını, 2013’teki yüzde 15 seviyesinden yüzde 20’ye çıkarmayı hedeflemiştir. Almanya’nın başı çektiği ve Sanayi 4.0 ismi ile anılan yeni teknolojik gelişme gündemi de bu arayışlarla koşutluk içindedir.

Günümüzde küresel hegemonya mücadelesinin yarattığı belirsizlik ortamında, Türkiye açısından, yeni teknolojik gelişmelerle şekillenecek olan geleceğe dönük doğru sınıai politikaların belirlenmesi ve etkin bir şekilde uygulanması son derece hayati hale gelmiştir. Bu bakımdan kritik bir eşikte duran Türkiye’nin sanayileşme serüveninin ele alınması, hangi koşullar altında ne tür sınıai politikaların uygulandığının ve bu politikaların ne gibi sonuçlar verdiğinin ve nihayet Türkiye’nin ulaştığı son aşamanın incelenmesi son derece önemlidir. Türkiye imalat sanayinde yaşanan değişimler, istatistiksel veri ve çalışmalardan faydalanılarak ele alınacaktır. Bu çalışmanın amacı, Cumhuriyetin kuruluşundan itibaren Türkiye’de hangi sınıai strateji ve politikaların uygulandığını ve uygulanan sanayi politikalarının sanayi imalat sanayiinde meydana getirdiği değişimleri ortaya koymaktır.

2. Sanayi ve Sanayileşme Kavramları ve İlgili Kavramlar

Sanayi, hammadde ve ara malların emek, bilgi, yetenek ve teknolojilerle birlikte üretim tesislerinde mamul mallara dönüştürülmesidir. Geniş anlamda, madencilik ve enerji üretimini de kapsarken, dar anlamda mamul mal üretimini yani imalat sanayini ifade eder. Bu çalışmada, sanayi dar anlamda yani imalat sanayi olarak ele alınacaktır. Sanayileşme, sürdürülebilir büyümenin anahtarı olan bir olgudur. Kaldor’un büyüme yasalarına göre imalat sanayinin büyümesi ile ulusal hasılanın büyümesi, imalat sanayinin verim artışı ve imalat sanayii dışındaki verim artışı arasında güçlü bir pozitif ilişki vardır (Kaynak, 2005:153).

Sanayileşmenin en belirgin göstergesi genel olarak sanayi kesiminin ve bunun en önemli alt bileşeni olarak imalat sanayinin ulusal gelir ve istihdamdaki payının yükselmesidir. Bir başka önemli nokta, imalat sanayinin kendi içinde yaşadığı dönüşümdür. Günümüzde sanayileşme kavramı, üretimde yüksek-teknolojinin kullanıldığı, katma değeri yüksek çıktılarının üretildiği faaliyetlere geçiş sağlayan bir yapısal dönüşümü ifade etmek için kullanılmaktadır. Dolayısıyla yapısal dönüşüm dinamikleri, sektörel geçişleri ve sektörel derinleşmeleri ifade etmektedir (Andreoni, 2011:5). Sosyal, kültürel, yönetsel boyutlarıyla birlikte, istihdam, tüketim kalıpları, gelir dağılımı, toplumsal cinsiyet ve eşitlik, çevre, politik süreçler, kurumsal niteliklerde dönüşüm gibi unsurları da kapsayan yapısal dönüşümün içeriği de değişmeye devam etmektedir.

2.1. Sanayisizleşme ve Erken Sanayisizleşme

Günümüzün en gelişmiş ülkeleri, sanayileşmeyi başararak mevcut konumlarına ulaşmışlardır. Ancak birçok gelişmiş ülkede imalat sanayiinin oransal olarak 1980'lerden bu yana gerilediği, hizmetler ve finans sektörüne dayalı bir büyüme olduğu görülmekte ve bu durum sanayisizleşme olarak sorunsallaştırılmaktadır (Eser, 2014:27). Sanayisizleşme, ücretler ve yaşam standartları yükseldikçe sanayileşmiş ülkelerin düşük teknoloji ve emek-yoğun üretim alanlarında dezavantajlı hale gelmeleri dolayısıyla Çok Uluslu Şirketlerin (ÇUŞ) küresel üretim zinciri planlaması yapmasıyla ortaya çıkmıştır. ÇUŞ'ların kar oranlarını yükseltmek amacıyla küresel üretim merkezlerinin doğu yarımküreye kaydırılmasıyla birlikte merkez ülkelerde yüksek teknoloji hizmetler, bilgiye, inovasyona ve tasarıma dayalı hizmet üretimi öne çıkmıştır (Yeldan ve Yıldırım, 2015:72).

Öte yandan, sanayisizleşme olgusu düşük ve orta gelirli ülkelerde de yaşanmaktadır (Kaynak, 2005: 153). Erken sanayisizleşme (premature deindustrialization) olarak sorunsallaştırılan bu olgu, formel imalat sanayiinde yeni iş yaratmayan büyüme, hizmetler sektöründe imalat sanayiine göre daha hızlı büyüme ve imalat sanayinin büyümenin motoru olmaktan çıkması ile kendini belli etmektedir (Dasgupta ve Singh, 2006: 1). Nitekim gelişen ülkeler Neoliberal küreselleşmeyle birlikte sanayisizleşmeyi ithal etmiş; teknolojik açıdan en dinamik sektör olan formel imalat sanayiinin gerilemesi ile gelişmiş ekonomilerle yakınsama ve ekonomik potansiyellerini kullanma konusunda dezavantajlı konuma düşmüştür (Rodrik, 2015: 3). GOÜ'lerde sanayisizleşme, kaynakların üretken alanlardan çok dış ticarete konu olmayan ve yüksek katma değer yaratmayan hizmet alanlarında kullanılmasından ileri gelmektedir (Eser, 2014: 28).

2.2. Sanayi Stratejisi ve Türleri

Sanayi politikası kavramına göre daha geniş kapsamlı bir kavram olan sanayileşme stratejisi, sanayileşme süreci için öngörülen model anlamına gelmektedir ve modele uygun sınıai politikaları içermektedir.

2.2.1. İthal İkameci Sanayileşme Stratejisi

Bu strateji, II. Dünya Savaşı sonrasında ortaya çıkan ihracat kötümserliği döneminde güç kazanmış ve birçok gelişen ülke tarafından uygulanmıştır (Bhagwati, 1988: 27). Yaygın olarak kullanılan ve ithalat içinde önem arz eden sanayi ürünlerinin yurtiçinde üretilmesi; üretimin artırılabilmesi için içerideki üreticilerin desteklenmesi, devletin yerli üreticiyi yönlendirmesi ve/veya aktif bir rol oynayarak üretim yapması şeklinde cereyan eder. Sınai dış bağımlılığın azaltılması ve döviz tasarrufu sağlanabilmesi için tüketim mallarının yerli üretimle ikamesinin ardından elde edilen gelir, deneyim ve yetenek birikimiyle ara ve yatırım mallarının yerli ikamesine geçilmesi biçiminde aşamalı olarak uygulanır. Ara ve yatırım mallarının yerli üretimle ikamesi, önceki aşamaya göre daha fazla sermaye-yoğun ve zor aşamalarıdır.

Yerli sanayi geliştikçe ithal ara ve yatırım mallarına olan ihtiyaç giderek artarken, üretim iç talebe dönük olarak kaldığı sürece döviz gelirlerinin yetersiz kalması nedeniyle ara ve yatırım malı ithalatı dış borçlarla sağlanmaya çalışılır. İç piyasaya dönük küçük ölçekli üretim,

sanayide birim üretim maliyetlerinin artmasına neden olabilmektedir (Chang ve Grabel, 2005: 94). Selektif olmayan genel ve aşırı koruma, düşük kur ve faiz politikaları dolayısıyla tekelliliğin artması, kaynak israfı, hem finansman hem de teknoloji bakımından dışa bağımlılığın ve dış borçların artmasına neden olmakta, verimlilik ve kaliteden uzak, ihracat endüstrileri aleyhine oluşan sınaî üretim yapısı ortaya çıkarmaktadır. Hangi sanayilerin, hangi sürede ve ne ölçüde korunacağına etkin bir şekilde belirlenmesi son derece kritik bir konudur.

2.2.2. İhracata Dönük Sanayileşme Stratejisi

Bu stratejide temel amaç iç piyasa darlığı engelini ortadan kaldırmak, ölçek ekonomilerinden, serbest dış ticaret ve uluslararası uzmanlaşmanın yararlarından faydalanmaktır (Seyidoğlu, 2013: 544). Buna göre, çıktı artışı, ihracat artışının bir fonksiyonudur; ihracat artışı fiyat rekabeti ve yabancı gelir artışının bir fonksiyonu; fiyat rekabeti ücret artışı ve verimlilik artışının bir fonksiyonu ve verimlilik artışı da çıktı artışının bir fonksiyonudur (Thirlwall, 2000: 21-22). İhracatçı firmalar, yabancı ülke firmalarıyla karşı karşıya geldikçe dünya standartlarında üretim yapmaya zorlanabilir, rekabet güçlerini arttırabilir, bir kalite algısı oluşturabilir, maliyet baskısı altında üretimlerini rasyonelleştirmek zorunda kalabilirler. Bununla beraber, eğer teknolojik yetenek birikimine önem verilmez, dinamik karşılaştırmalı üstünlükler hesaba katılarak sanayi politikaları sürekli güncellenmezse bu strateji başarı getiremeyecektir. Çünkü yabancı firmalarla olan teknolojik açık çok fazla ise serbest ticaret, yerel firmaları yeniliğe yöneltmekten çok onları piyasa dışına itebilmektedir (Shapiro, 2007: 6). Katma değeri, gelir ve arz esneklikleri düşük faaliyet alanlarında bulunmak dış ticaret hadlerini olumsuz etkilerken düşük/orta gelir tuzağına yakalanma söz konusu olabilir. Karşılaştırmalı üstünlükler çerçevesinde gelişen ülkelerle gelişmiş ülkeler arasında oluşacak bir tamamlamıcılık ilişkisi teknolojik açık ve nitelik sorunlarını daha da büyütebilecektir. Bu çarpık gelişme, erken sanayisizleşme eğiliminin ortaya çıkmasına neden olabilmektedir.

2.3. Sanayi Politikası

Sanayi politikaları, genel olarak hükümetlerin sanayi kesimini etkileyen bütün faaliyetlerdir (Paya, 2013: 493). Başka bir ifadeyle, para ve maliye politikaları dışındaki araçlarla kaynak tahsisinin genel mekanizmalarını değiştirmek için tasarlanan, ekonominin yapısını etkilemeye yönelik politikalar (Stiglitz, Lin, Monga, 2013: 2). Ekonominin düşük verimliliğe sahip daha az sofistike sektörlerden yüksek verimliliğe sahip sofistike sektörlerle doğru geçişini yani sürdürülebilir büyümeyi ve yapısal dönüşümünü sağlayan politikalar olarak da ifade edilebilir (Rodrik, 2010: 1). Sadece bir teşvik programı olmanın ötesinde, fark yaratacak alanların öne çıkarılmasını sağlayacak süreçler olarak da nitelendirilebilir (Rodrik, 2004: 25).

Sanayi politikaları, rekabet politikası, bölgesel gelişme politikası, yatırım politikası ve bilim ve teknoloji politikası birçok ekonomi politikasının kesişme alanıdır (Taymaz, 1993: 551). Bu bileşenler içerisinde en önemli unsur bilim ve teknoloji politikasıdır. En genel ifadesiyle bilim ve teknoloji politikası, bir ülkede bilimsel ve teknolojik gelişmenin sağlanması ve desteklenmesi amacı güden devlet müdahaleleridir. Sanayileşme amacındaki ülkeler açısından bilim ve teknoloji politikasının en önemli gerekçesi, gelişme farklılıklarının temelinde yatan teknolojik açığı ortadan kaldırmak ve teknolojik yetenek edinmektir (Kim, 1999: 111).

Teknolojik bilginin üretimi ve verimli bir şekilde kullanılabilmesi olarak teknolojik yetenek kavramı, üretim, yatırım ve yenilik yetenekleri şeklinde üç unsura sahiptir. Üretim yeteneği, üretimin yürütülmesi ve devam ettirilmesi; yatırım yeteneği, yeni girişim ve tevsiin yapılması; yenilik yeteneği ise, ürün ve süreçlerin yenileştirilmesi ve geliştirilmesidir (Kim, 2003: 27). Bu bağlamda bilim ve teknoloji politikasında amaç, yerel teknolojik yetenekler yükseldikçe sürecin en önemli mikro taşıyıcıları olan yerel firmaların, montajdan kendi üretimini ve sonrasında kendi tasarımlarını yapabilir hale gelme, kendi markaları ile ürünlerini satabilme ve küresel değer zincirinde yeni halkalara yönelebileme noktasına gelebilmesidir (Kaplinsky, 2013: 19-20).

Sanayi politikaları neoliberal ve yapısalcı (saldırgan) şeklinde sınıflandırılır. Neoliberal sanayi politikası yaklaşımı, esasen liberalizasyon ve deregülasyon süreçlerine ve özelleştirmelere dayanmaktadır. Serbest piyasa mekanizması ile kaynak dağılımının sağlanması, statik karşılaştırmalı üstünlükler çerçevesinde uluslararası ekonomiye entegrasyon esastır. Bu yaklaşımda devletin en önemli işlevi, stabil bir makroekonomik bir ortam yaratmak, baş rolü özel girişimlere vermek ve tam kamusal malları üretmektir. Yapısalcı sanayi politikaları, sanayileşme sorununu sadece bir sermaye birikimi sorunu olarak görmeyen bir anlayışa dayanmaktadır ve en önemli ögesi de bilim ve teknoloji politikalarıdır (Eser, 1993: 30; Soyak, 2004: 175). Çünkü bir ülkenin teknolojik yetenek edinimi gibi zorlu bir süreçten kısa sürede başarıyla çıkabilmesi, net hedeflerin konulması ve bu hedeflere öncelik veren müdahalelerin uygulanmasını gerektirmektedir. Dolayısıyla teknolojik bilginin verimli kullanımının sağlanması bağlamında teknolojik üstünlük kazanımına yönelik seçici politikalar, kendi kendini idame ettiren bir kalkınma için kritik olarak kabul edilir (Dahlman and Westphal, 1981: 12).

3. Türkiye’de Sınai Strateji ve Politika Uygulamaları

Bu bölümde Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluşundan itibaren uygulanan sınai strateji ve politikalar belirli dönemler çerçevesinde değerlendirilecektir.

3.1. Cumhuriyet Dönemi (1923-1929)

Türkiye’nin sanayileşme süreci Cumhuriyetin kurulmasıyla başlamıştır. İlk adım, Şubat 1923’te Türkiye İktisat Kongresi’nin toplanmasıdır. Kongre’nin amacı, uygulanacak ekonomi politikaları noktasında hükümet, büyük çiftçiler, tüccarlar ve sanayiciler arasında bir uzlaşma sağlamaktır (Tezel, 2015: 175). Kongre’de Sanayi Grubunun talepleri, devletin sanayi kesimini teşvik etmesi ve koruması esasına dayanmıştır. Özel sektöre dayalı bir model ve sınırlı bir devlet müdahaleciliği öngörülmüş, sanayileşme ve devlet eliyle bir girişimci sınıf yaratılması hedefi ekonomi politikalarını belirlemiştir (Pamuk, 2014: 181). İş Bankası’nın (1924), Sanayi ve Maadin Bankasının (1925) kurulması, 1927 yılında Teşvik-i Sanayi Kanunu’nun yenilenerek yürürlüğe sokulması, Kongre uygulamalarının en önemli örnekleridir (Tezel, 2015: 179).

Lozan Anlaşması’na ek Ticaret Sözleşmesi’ne göre Türkiye, beş yıl süre ile 1 Eylül 1916 tarihli gümrük tarifelerini uygulamayı kabul etmiş ve bu nedenle korumacılık yönündeki sınırlı kalmıştır. Ancak anlaşmanın istisnai hükümlerinde, savaş veya önemli iç güvenlik sorunlarıyla karşılaşılması durumunda, toplum sağlığını ilgilendiren hallerde, altın ve

gümüşün ithal ve ihracında, devletin tekel koyduğu alanlarda, Türkiye'nin bu tarifedeki genel şartlara uymaması kabul edilmiştir (Tekeli ve İlkin, 2009: 68). Böylece temel tüketim mallarında tekel kurmak ve tekelleri özellikle İş Bankası çevresindeki kesimlere devretmek önemli bir uygulama haline gelmiş, devlet tekellerinin devri yoluyla bir milli sanayi burjuvazisi filizlenmeye başlamıştır. 1925 yılında, Türkiye'de şeker fabrikaları kuracak olan İstanbul tüccarlarına sağlanan doğrudan destek bu açıdan simgesel bir olaydır. Şeker üretimine verilen destek, temel tüketim mallarında ithal ikamesinin sağlanması adına üç beyazlar (un, şeker, pamuklu) ve iç siyahlar (kömür, demir, petrol) diye sınıflandırılan ürün gruplarına yönelik yatırımların teşviklerinin bir parçasıdır.

Dönemin sanayi politikaları bağlamındaki en önemli adımlarından biri olan Teşvik-i Sanayi Kanununun çıkarılmasıyla vergi muafiyetleri, toprak bağışları, yatırım mallarının gümrüksüz ithalatına müsaade edilmesi, taşıma ücretlerinde indirim, teşvik edilen firma ürünlerinin yüzde 10'a kadar fiyat farkı bulunması durumunda satın alması gibi destekler sağlanmıştır (Çavdar, 2003: 179). Kanun, sanayi kesimi için yüksek düzeyde koruma ve teşvik düzenlemeleri getirmiş ve sonraki dönemlerde uygulanacak koruma ve teşvik politikalarının en önemli ilk örneğini oluşturmuştur. Tüm desteklere rağmen sanayi kesimi oldukça cılız olduğu için tarım döneminin lokomotif sektörü olmuştur.

3.2. Devletçi Sanayileşme Dönemi (1930-1939)

1920'li yıllarda sanayide temel tüketim mallarında kısmi bir ithal ikamesi yapılabilmiş ve Ağustos 1929 itibarıyla Türkiye'nin yeni gümrük düzenine geçebilme imkanı doğmuştur. Yabancı sermaye akışı ve kredi olanakları kesilmiştir. Dünyada korumacılık ve müdahalecilik yönündeki arayışların güçlenmesi ile Türkiye'de korumacı politikalar için uygun bir ortam oluşmuştur. Böylece uluslararası işbölümünün az gelişmiş ülkeleri mahkum ettiği sanayisizliği aşmaya dönük ilk önemli çabalar Buhran yıllarında ortaya çıkmış ve Türkiye de bu çabalara girişen ülkeler arasında yer almıştır (Boratav, 2011: 64).

1930-1939 dönemi, 1930-1932 korumacı dönem, 1933-1939 devletçi sanayileşme dönemi şeklinde iki alt döneme ayrılır. Böylece devletin özel teşebbüse ortaklık etmesi, devlet işletmelerinin, tekellerin özel imtiyazlı işletmelere devri gibi uygulamalar terkedilmiştir (Boratav, 1982: 97). Özel kesimi dışlamayan ancak devlet öncülüğünde yürütülecek bir kalkınma ve sanayileşme stratejisine geçilmiştir. Devletçilik esasen ideolojik bir yeniden yapılanmadan ziyade, var olan sorunlara pragmatik bir çözüm bulma arayışının bir sonucudur (Tezel, 1999: 78). Devletin öncü sınıai yatırımcı ve üretici olarak ortaya çıkışı olarak devletçilik sayesinde, korumacılığın sağladığı rantlar yeniden sanayileşme amacıyla kullanılması için kamu kesiminde toplanabilecektir. Devletçiliğin en somut görüntüsü KİT'lerdir. Devletçi sanayileşme hamlesinin kilit kurumu olarak Sümerbank kurulmasıyla sanayide kamu işletmeciliği ve bankacılığı birleştirilmiştir. İthal ikameci sanayileşme stratejisi ile uyumlu kredi öncelikleri olan Sümerbank ve İş Bankası, Türkiye'de bankaların etkin olduğu devletçi sanayileşme döneminin en önemli kurumlarıdır.

-I. Beş Yıllık Sanayi Planı (1934-1938): Sanayileşme isteği ile özdeş olan devletçilik, 1930'larda sanayi programları ile somutlaşmıştır (Kuruç, 2001: 299). Plan'ın amaçları, ithal edilen temel tüketim malları yerine yerli üretimin sağlanması; tarımsal üretime dayalı sınıai

işletmelerin kurulması ve kurulacak sınai işletmelerin hammadde ve işgücü gibi girdilere yakın olmasıdır (Kepenek, 2014: 68). Plan'da bazı sektörel tercihler yapılmış, hammaddesi ülke içinde üretilen ya da üretilebilecek iç tüketime yönelik ana ihtiyaç maddelerinin üretimlerinin, ülkenin çeşitli bölgelerinde gerçekleştirilmesi, projelerin yerel kaynaklarla finanse edilmesi kabul edilmiştir. İlk planın başarısının ardından 1935 yılında ikinci bir sanayi planı için çalışmalara başlanmış ancak İkinci Dünya Savaşı'nın başlaması dolayısıyla ikinci planın uygulanması mümkün olmamıştır.

3.3. II. Dünya Savaşı Dönemi (1939-1945)

Türkiye, II. Dünya Savaşı'na girmemiş ancak 1939-1945 döneminde Savaş ekonomisi koşulları altında yaşamıştır. 1939 yılından itibaren devletçilik ve dolayısıyla sanayileşme atılımı iktisat politikası olmaktan çıkmıştır (Boratav, 1982: 95). Üretim daralmış, savunma harcamalarının finansmanı amacıyla artırılan emisyon ve üretim darlıkları dolayısıyla enflasyon yükselmiş, karaborsa ve stokçuluk artmıştır. Milli Korunma Kanunu, Varlık Vergisi, Toprak Mahsulleri Vergisi, Yol Vergisi gibi uygulamalar belirli kesimlerde sermaye yoğunlaşmasına hizmet ettiği kadar önemli bir girişimci, iş bilgisi ve insan kaynağı kaybına da neden olmuştur. Savaş döneminde güçlenen burjuvazinin çeşitli katmanları arasında, Savaş dönemi sonrasındaki ekonomi politikalarının kendi çıkarlarına göre şekillenmesi noktasında keskin bir mücadele başlamıştır (Rozaliyev, 1978: 252).

3.4. II. Dünya Savaşı Sonrası ve Demokrat Parti Dönemi (1946-1960)

Savaş'ın ardından çok partili hayatla gelen siyasi ve ekonomik rekabetle birlikte ekonominin objektif ihtiyaçları ile bağlantılı olmayan bir dış yardım arayışı başlamıştır (Boratav, 1987: 89). Truman Doktrini ve Marshall Planı çerçevesindeki ABD yardımları, Türkiye'deki siyasi rekabet ve popülizmle çakışmıştır. Bu süreçte dış çevrelerin beklentileriyle uyumlu biçimde sanayileşmede özel kesime öncelik verilmesi, devletin sınai etkinliğinin özel kesimin giremediği alanlarla sınırlanması öne çıkmıştır.

3.4.1. Planlama Çabaları

II. Dünya Savaşı sona ermeden Türkiye'de başlatılan sanayileşme planı çalışmalarına destek vermeleri için ABD'li yetkililere sunulan 1946 tarihli İvedili Sanayi Planı ABD'liler tarafından reddedilmiştir. Bu plan, 1930'lardan itibaren hazırlanmış sanayi planlarının geliştirilmiş bir uzantısı niteliğindedir; Plan'da polikültür hedefi ile sanayileşme ve tarımsal gelişme arasında bir bağ kurulmuştur (Tekeli ve İlkin, 2014: 207-208). Sanayinin devlet eliyle oluşturulması ve geliştirilmesi gereği esas alınmıştır. Öngörülen projelerin ait olduğu sektörler, kimya sanayi, toprak ürünleri sanayi, kağıt sanayi, tekstil sanayi, makine sanayi, demir-çelik, madencilik ve temel metaller, elektrik enerjisi olarak tespit edilmiştir.

İvedili Sanayi Planı'nın dış çevreler tarafından reddedilmesinin ardından 1947'de Türkiye İktisadi Kalkınma Planı hazırlanmıştır. Dış finans çevrelerinin beklentilerine uygun şekilde tarım, enerji, ulaştırma sektörleri önceliklendirilmiş, sanayi sektörel öncelikler arasında en geriye düşmüş, özelleştirme gündeme alınmıştır. Hayata geçirilmediği halde, Plan'a hakim olan anlayış, dönem boyunca etkili olmuştur. 1950'li yıllarda yaşanan dönüşümün, devletçi-plancı sanayileşme anlayışının terk edilmesinin adeta belgesi niteliğindedir (Soyak, 2006: 130).

3.4.2. Korumacılığa ve Müdahaleciliğe Geçiş

1946-1953 döneminde, dış desteklerin de katkılarıyla tarıma dayalı hızlı bir büyüme süreci yaşanmıştır. 1950 yılında DP'nin iktidara gelişinin ardından 1950-1953 döneminde serbestleşme artmış, gümrük tarifeleri dışında ithalatta bir koruma uygulanmamıştır (Boratav, 2011: 100). Enerji ve altyapı yatırımları öne çıkmıştır. 1954 yılında dönemin lokomotif sektörü tarımda görülen yavaşlamayla beraber ekonominin büyüme ivmesini yitirmesi sonucu hükümet, korumacı ve müdahaleci önlemlere yönelmiştir. Korumacılığa geçişle birlikte iç ticaret hadleri sanayi lehine değiştirmiş, planlı olmayan bir ithal ikameciliğe geçilmiştir.

Savaş döneminde, üretim teknolojisi, pazarlama ve yönetim bilgisi bakımından oldukça yetersiz olan ticaret burjuvazisinin sağladığı birikimin yabancı sermaye ortaklığı ile üretken alanlara sevk edilebileceği öngörülmüştür (Kazgan, 2013: 65). 1951 yılında Yabancı Sermaye Kanunu çıkarılmış, bu kanunun yetersiz bulunmasının ardından 1954 yılında 6224 sayılı Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu yürürlüğe sokulmuştur. Nihayet yabancı şirketlerle kurulmaya başlanan ortaklıklarla kurulmaya başlanan montaj sanayii, Türkiye imalat sanayii açısından son derece önemli bir dönemeci teşkil etmiştir. Montaj sanayi adıyla anılan bir uluslararası sınıflandırma yoktur. Ancak otomotiv, triportör, bisiklet-motosiklet, elektronik (radyo, pikap, televizyon) ve elektrikli cihazlar (çamaşır makinası, buzdolabı, elektrikli tıraş makinası, elektrikli süpürge), telefon santralleri ve telefon, asansör sanayileri bu kapsamda değerlendirilmiştir. Böylece teknoloji transferinde en çok kullanılan yöntemler lisans anlaşmaları ve ortaklıklar biçimindeki doğrudan yabancı yatırımlar olmuştur.

Bu dönemin önemli bir kurumu Marshall Planı fonlarından özel kesime gidecek olan kısma aracılık eden Türkiye Sınai Kalkınma Bankası'dır (Tokgöz, 2011: 148). 1950 yılında kurulan TSKB'nin, özel sanayi kurulmasına ve büyümesine yardım etmek, sanayide yerli-yabancı ortaklığıyla kurulacak işletmeleri teşvik etmek, işletmelerin özel kesime geçmesi ve özel mülkiyette kalmasına yardım etmek biçiminde özetlenebilecek amaçları, dönemin sanayileşme politikasının adeta bir özeti gibidir (Kepenek ve Yentürk, 1994: 109). Bu dönemde boyutları itibarıyla devletçi modele benzeyen ancak özel kesime desteğin ön planda çıkartılmasıyla devletçilikten farklılaşan bir karma ekonomi anlayış egemen olmuştur (Boratav, 2011: 109).

3.5. Planlı Kalkınma Dönemi (1960-1980)

Kalkınma planlarının belirleyiciliği ve etkinliği bakımından öne çıkan 1960-1980 döneminde planlama yönündeki çabaların iç ve dış faktörlere dayalı çeşitli nedenleri arasında en çok öne çıkanı, yine dış kredi mercilerinin bu yöndeki beklentileridir. Kalkınma planlarını hazırlama görevi 91 Sayılı Kanun'la 30 Eylül 1960 tarihinde kurulan Anayasal bir kurum olan Devlet Planlama Teşkilatı'na (DPT) verilmiştir. Kalkınma planlarında temel amaç sanayileşerek kalkınma olduğu için sanayi en kritik sektör konumuna getirilmiştir. Sanayileşme stratejisi olarak İİSS benimsenmiş, sanayi ve dış ticaret politikalarının birlikteliğinin sağlanması ile sanayileşme politikalarının uygulanmasına başlanmıştır. Beş yıllık kalkınma planları, 1960 öncesindeki planlardan farklı olarak ekonomiyi tüm yönleri ile kapsayan, özel kesim için yol gösterici, kamu kesimi içinse emredici niteliktedir. Aşamalı strateji gereği ithal ikamesinin dayanıklı tüketim malları, ara ve yatırım malları sektörlerine uygulanması amaçlanmıştır.

-Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1963-1967): Bu Plan, on beş yıllık perspektif planın bir parçası olarak oluşturulmuştur. Sanayi ve tarım arasında dengeli bir gelişme hedeflenmiş ancak uzun süreli gelişmenin daha çok sanayileşmeden yana olması gerektiği vurgulanmıştır. Yüzde 7'lik büyüme hedefi en önemli hedef olarak konulmuştur (DPT, 1963: 141). Yeni kurulan bazı sanayilerde belirli bir öğrenme devresi için veya talep seviyesine bağlı olarak başlangıçta bir süre için yani geçici koruma ile rekabet gücüne ulaşılması öngörülmüştür (DPT, 1963: 205). İleri teknik ve büyük sermaye isteyen yeni üretim kollarında yeni teşebbüsler kurmak suretiyle öncülük etme görevi kamu kesimine verilmiştir. Plan'da sayısal büyüklüklere ağırlık verilirken nitelik, ölçek ve teknoloji seçimi gibi konular üzerinde durulmamıştır (Kepenek ve Yentürk, 1994: 135).

-İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1968-1972): Plan'da temel hedef yine yüzde 7'lik büyüme hızı olmuş, ekonomide yapısal değişim hedeflenmiş ve sürükleyici sektör olarak sanayi sektörü kabul edilmiştir. İmalat sanayinin, uzun vadede özel sektöre bırakılmasına yönelik politikalar izleneceği belirtilmiş, Plan'ın genel hedeflerine varması, geniş ölçüde özel kesimin beklenen gelişmeyi göstermesine bağlanmıştır (DPT, 1968: 116). İhracata yönelik faaliyetlere öncelik gösterileceği, ihraç mallarında standartlaştırma ve dış isteklere uygun mal üretilmesi, pazarlanması ve kalite yükseltilmesi gereği vurgulanmıştır. Özel yabancı sermayenin Türk girişimcinin teknik bilgi, tecrübe ve sermaye yetersizliği sebepleriyle giremediği sanayi dallarına kabul edilmesine dikkat gösterileceği, mevcut montaj sanayiindeki kapasite artışlarında ve yeni kurulacak montaj sanayii dallarının gelişiminde uygun tip ve model seçimleri yapılacağı ifade edilmiştir. Sanayide küçük ölçekli üretimin egemen olması ve küçük sanayide fazla kapasitelerin varlığı yanlış teknoloji seçimine bağlanmış ve sınıai araştırma eksikliği işaret edilmiştir. Teknoloji seçiminde, küçük sanayie yol gösterecek teşkilat kurulacağı belirtilmiştir (DPT, 1968: 544). Çeşitli ülkelerde GSMH'nin yüzde 3'üne varabilen ar-ge harcamalarının Türkiye'de yüzde 0,4 civarında olduğu ve bu oranın İBYKP döneminde 0,6'ya çıkarılacağı, üniversitelerdeki temel araştırmaların destekleneceği, üniversite, sanayi ve kamu sektörü işbirliği oluşturulması gereği üzerinde durulmuştur.

-Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1973-1977): Bu Plan'la birlikte, on beş yıllık strateji belirlenen süre dolmadan terk edilmiş ve yeni bir uzun dönemli strateji belirlenmiştir. Yeni stratejide Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) ile ilişkiler öne çıkarılmıştır (DPT, 1973: 4). Büyüme hedefi yükseltilmiş ve yüzde 7,9 olarak belirlenmiştir. Dünyadaki teknolojik gelişmeleri yakından izleme olanağının her zaman bulunmadığı, ileri teknolojileri seçip gerekli etkinlikte uygulamanın da, teknik bilgi ve maharet düzeyinin düşüklüğü nedeniyle çoğu zaman mümkün olamadığı ifade edilmiştir (DPT, 1973: 115). Bu nedenlerle, teknoloji üreten bir topluma geçiş hedeflenmiş, ar-ge çalışmalarının yeniden organize edilmesi ve uygulamaya dönük hale getirilmesi, transfer edilen teknolojilerin adaptasyonu, yeni teknolojilerin izlenmesi, kurumlara arası koordinasyon, farklı kurumlardaki ar-ge çabalarının Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı bünyesinde birleştirilmesi hedeflenmiştir.

-Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1979-1983): Türkiye'nin hem ekonomik hem de siyasi bakımdan oldukça zorlu bir dönemine denk düşmüş, iki yıllık bir aradan sonra yapılabilen bu Plan'la yıllık büyüme hızı hedefi diğer planlara göre yükseltilmiş ve yüzde 8,2

olarak belirlenmiştir. Dış denge sorunları öne çıkarılmış, ihracata yönelik vurgular yapılmıştır. Plan uygulama alanının giderek daraldığı, plan düşüncesinin yozlaştığı ancak plan düşüncesinin ve plan uygulamasının yeni bir boyut kazanarak yaygınlaşmasının zorunlu olduğu belirtilmiştir (DPT, 1979: 204).

3.5.1. Teknoloji Sorunu

Planlı dönemde uygulanan sanayi strateji ve politikalar, içe dönük ve korumacı niteliktedir (Şenses ve Taymaz, 2003: 431). Yerli sanayi üretimini arttırmak amacıyla harcama kaydırıcı politikalarla yerli ürünlere yönelecek iç talebi destekleyecek gelir ve ücret politikalarının uygulanmasının yanı sıra, sanayi yatırımlarını teşvik edecek maliyet azaltıcı uygulamalara başvurulmuştur. Yoğun korumacılık, kambiyo kontrolleri, döviz kuru ve faiz oranları kontrollerini içeren fiyat kontrolleri, devletin döviz tahsisatı mekanizması, kamu bankaları aracılığıyla ucuz kredi imkanlarının yaratılması, KİT ürünlerinin düşük fiyattan satılması ile sanayici için kârlı bir iç piyasanın oluşmasına çalışılmıştır.

Öte yandan özel kesime sağlanan teşvikler noktasında karşılıklılık prensibiyle hareket edilmemiştir. Yerli üretimin iç talebi karşılması halinde, ilgili ürün ithalatının dış fiyat ve kalite farkına bakılmaksızın tümüyle yasaklanması yoluna gidilebilmesi ile mutlak korumacılık yönünde bir eğilim ortaya çıkmıştır (Kepenek, 2014: 392). Teknolojik açık, teknolojik bağımlılık, teknoloji transferi, teknolojik yetenek edinimi kavramları, bazı planlarda kısmen yer bulmuşsa da, bu sorunların aşacak politikalar açık ve kesin biçimde belirlenmemiştir.

Sanayi kesiminin, ihtiyaç duyduğu döviz kazanamaması ve ekonomi politikalarının bunu sağlayamaması dönemin en önemli sorunudur. Negatif reel faizlerle olumsuz etkilenen iç tasarrufların yatırıma dönüşmesi bile teknolojik bağımlılığın artması dolayısıyla döviz gerektirmiştir (Pamuk, 1987: 46). Yatırım malları ithalatını kolaylaştıran teşvik sistemi, mühendislik sanayilerini adeta korumasız bırakmıştır (Türel, 1981: 579). Yatırım malları üretimine yönelik olarak özellikle 1970'li yıllarda, makine ve motor üretimine odaklı yeni firmaların kurulması süreci de başarısızlıkla sonuçlanmıştır.

Artan iç tüketim talebi, kısa yoldan montaj sanayii ile karşılanmaya çalışılmıştır (Bulutay, 1981: 506). Montaj sanayii, kapsadığı sanayi kolları itibarıyla DPT ve Sanayi Bakanlığı tarafından 1964 yılından sonra her yıl yayımlanan Montaj Sanayi Talimatı (MST) ek sirkülerine göre belirlenmiştir (Hiç, Alkin, Manisalı ve Birdal, 1973: 1). Talimatnamenin amacı, ithal edilen parçaların ülke içerisindeki fabrikalarda montajının yapılması biçiminde yürüyen dayanıklı tüketim malları sanayilerinin gelişmesi ve zaman içerisinde bu sanayilerde yerli imalat oranının arttırılmasıdır. MST'nin uygulanmaya başlanmasıyla birlikte, otomotiv, dayanıklı tüketim malları gibi montaj sanayi alanlarında önemli bir yan sanayi oluşmaya başlamış ve bazı olumlu gelişmeler yaşanmıştır. Öte yandan dayanıklı tüketim malları üretiminde montaj sisteminin kullanılması, yetersiz ve demode teknolojilerin transferine neden olmuştur. Teknoloji lisansı veren firmaların ihracat yasakları gibi uygulamaları, kimi zaman teknoloji satın alınmasını bile imkansızlaştırırken teknoloji seçimi mümkün olmamıştır (Kılıçoğlu, Göker ve Çebi, 1975: 132). Teknoloji transferi daha çok sermaye mali biçiminde içerilmiş teknoloji ve çok daha az yoğunlukta, ama giderek artan biçimde içerilmemiş

teknoloji (lisans, know-how, patent anlaşmaları) ithalatı biçiminde gerçekleşmiştir. Patent haklarını düzenleyen yasa, ülkede teknoloji üretimini geliştirmeyi değil, teknoloji üreticisi gelişmiş ülkelerin yararlarını korumayı esas alan ilkelere göre düzenlenmiştir (DPT, 1979: 49). Türkiye ekonomisinin 1970'lerin sonunda ağır bir ekonomik bunalıma girmesinin esas nedenleri kuşkusuz üretim yapısından kaynaklanmıştır. Sınai üretim yapısı, kalite, maliyet, ölçek gibi özellikleri ile ihracatta önemli artışlara el vermezken artan oranda ithalat yapılmasını gerektirmiştir. Bu da İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra kronik bir sorun haline gelen dış açık sorununu daha da içinden çıkılmaz hale getirmiştir.

3.6. Dışa Açık ve İhracata Dönük Büyüme Stratejisi (1980-1989)

Türkiye'nin liberalleşme sürecinin en başında temel amaç, bir an önce döviz kazanmak ve borçlarını ödeyebilir hale gelmektir. Bu çerçevede, 24 Ocak Kararları olarak anılan istikrar programı, dönemin azınlık hükümeti tarafından, geniş kapsamlı bir liberalleşme programı olarak ortaya konulmuştur (Pamuk, 2014: 265). Neoliberal tezler ve programlarla örtüşen 24 Ocak Kararları, ihracata dönük sanayileşme stratejisi şeklinde belirlenen uzun vadeli hedeflerle bağlantılı olarak kısa vadede ödemeler dengesini iyileştirme ve fiyat istikrarını sağlama hedeflerine odaklanmıştır.

1980 sonrası sanayileşme sürecinde, sınai yatırım ve üretimin serbest piyasa koşullarına bırakılması, kamu kesiminin sanayi yatırımlarından çekilip altyapı, iletişim ve enerji alanlarına yöneltilip küçültülmesi, KİT'lerin özelleştirilmesi en önemli hedefler haline gelmiştir. Tarımsal ürünlerde dış ticaret hadlerinin şiddetli biçimde dalgalanması, döviz kazancı ve dolayısıyla ihracatçı arayışların sanayi ürünleri ile gerçekleştirilmesini gerektirmiştir. Statik karşılaştırmalı üstünlükler çerçevesinde, faktör donanımı bakımından görece üstün olunan emek-yoğun üretim özendirilmiştir (Şenses, 1989: 32). Böylece, ihracata açılan imalat sanayinin rekabet avantajı ucuz işgücü olmuştur. Fiyatların (ücretler, faiz ve kur) rekabetçi piyasalarda belirlenmesine yönelik uygulamalar, dış talebe yönelme ve bu çerçevede bir kaynak dağılımı sağlamanın bir koşulu olarak ortaya konulmuştur.

İhracatı teşvik amacıyla başta vergi iadesi biçimindeki parasal teşvikler olmak üzere, ihracat kredisi, ihracat karşılığı gümrük muafiyetli mal ithalatı imkanı, KDV muafiyeti, döviz tahsisi, kurumlar vergisi muafiyeti gibi araçlar kullanılmıştır. Düşük reel ücret politikalarının yanı sıra reel devalüasyonlarla ihracatta görece fiyat avantajı desteklenmiştir (Baştav, 2012: 305). Öte yandan, önceliğin istikrar ve ödemeler dengesi sorunlarına verilmesi, uzun dönemli dinamik üstünlüklere dayalı sanayileşme arzusunu olumsuz etkilemiştir (Eser, 1993: 29). Bu süreçte yeni kapasitelerin yaratılmasına çaba harcanmamış, planlı dönemden kalma kapasiteler daha etkin bir şekilde kullanılmıştır. Yapısal dönüşüm ve sanayileşme hedefinden vazgeçiş özellikle burada kendini göstermiştir. En yüksek vergi iadesi oranları, yatırım malları için geçerli olmuş ancak doğrudan ödemelerde en yüksek payı, imalat sanayii ihracatının yarısından fazlasını oluşturan emek ve kaynak yoğun sektörlerin tüketim malları almıştır (TCMB, 2002: 8). Dünyada bilgi ve iletişim teknolojileri, esnek üretim/istihdam süreçleri ve neoliberal politikalarla yeni bir teknolojik devrimin şekillendiği dönemde Türkiye

statik karşılaştırmalı üstünlükleri tercih ederek, önemli bir sıçrama ve üçüncü sanayi devrimini yakalama fırsatını kaçırmıştır.

1980’ler boyunca ithalat serbestleştirilmeye devam ederken ihracatta vergi iadesi biçimindeki mali teşvikler, 1985 yılında imzalanan GATT’ın sübvansiyon koduyla ters düştüğü için önce indirilip 1988’de kaldırılmıştır (Kazgan, 2013: 115). Dolayısıyla 24 Ocak Kararları ile başlatılan dışa açık ve ihracata dönük büyüme stratejisi, 1988 yılının sonlarına kadar belirleyici olmuştur.

-Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı: Dışa dönük gelişme politikasının yansıdığı en önemli alanın ödemeler dengesi olduğu ve en önemli amacın da ekonomide rekabet yoluyla etkinliği arttırmak, ekonominin ulaştığı gelişme seviyesi ve imkanları ile orantılı bir ihracat miktarını gerçekleştirmek olduğu belirtilmiştir (DPT, 1985: 13). Dışa açılma ve rekabetçi bir sınai yapıya ulaşma amacı sık sık vurgulanmış, ihracatın teşvikinde temel amacın, ihracat hacminin artırılması ve bu artışın sürekli olması, ihracatta ürünlerin çeşitlendirilmesi ve sınai ürünlerin payının artırılması olduğu ifade edilmiştir. Türkiye’nin ihracatında önemli bir yer tutan AET ile arasındaki gelişme seviyesi farkı dolayısıyla Türkiye’nin AET’ye karşısında karşılaştırmalı üstünlüğünün, çok yüksek sermaye-yoğun ve çok yüksek emek-yoğun sanayi dalları arasında kalan çok geniş mal grubunda olduğu, üretimin yönlendirilmesinde bu noktanın dikkate alınacağı belirtilmiştir. Gelişmenin ana unsurlarından birinin imalat sanayii olacağı, imalât sanayiinde hızlı üretim artışları beklenen başlıca sektörlerin gıda, giyim, petrokimya, çimento, demir-çelik, tarım makinaları, elektrikli makinalar ve ulaşım araçları olacağı ön görülmüştür (DPT, 1985: 195). Bu sektörde ihracatın cazibesini yitirmemesi için çeşitli politikalar uygulanacağı belirtilmiştir.

3.6.1. Bilim ve Teknoloji Politikası Oluşturma Çabaları

Planlı dönemde açık bir bilim ve teknoloji politikasının olmamasına karşın 1980’li yıllarda bu yönde arayışlar ortaya çıkmıştır. Bu belgede belirlenen beş temel hedef; Türkiye’nin bilimsel düzeyinin yükseltilmesi, kültürel zenginleşmesi, ekonomik ve sosyal alanlarda bilim ve teknolojinin etkinliğinin artırılması, savunma gücünün artırılması için Ar-Ge yapılması, altyapı ve hizmet sektöründe teknoloji geliştirilmesi, Türk toplumunun sağlık ve refahı için sağlık ve çevre araştırmaları yapılmasıdır (Özdaş, 2000: 41-42). Bu belge 1980’li yıllarda Türkiye’de resmen yürürlüğe girmiş olsa da, politik gündeme girmemiştir. Oysa Türkiye’nin ve Güney Kore’nin 1980’li yılların başlarındaki bilim politikası dokümanları arasında büyük benzerlikler vardır (Elmacı, 2015: 65). Bir diğer önemli çalışma Bilim-Araştırma –Teknoloji Ana Planı’nı 1988 yılında DPT yayımlanmıştır. Çağın en önemli jenerik teknolojilerinin tespit edilmesi, bunlara yönelik teknoloji transferi, yerel teknolojik çaba, ulusal yenilik sistemine denk düşen üniversite-iş dünyası-kamu işbirliği kurulması ve bunu süreklileştirme yönündeki arayışlara dayanan bu belge de politik gündemde yer edinememiştir.

3.7. Sermaye Hareketlerinin Serbestleştirilmesi ve Küreselleşmeye Entegrasyon (1990-2001)

Türkiye’de 1988’de ihracata yönelik doğrudan parasal teşviklere son verilmesinin ardından Ağustos 1989’da, 32 Sayılı KHK ile Türkiye’de sermaye hareketleri serbest bırakılmış, 1990 yılında IMF’nin onayı ile konvertibiliteye geçilmiş, finans piyasalarında tam bir serbestleşme

yaşanmıştır. Böylece ihracata dönük büyüme yerini, sermaye ithalatına dayalı bir büyüme sürecine bırakmış, sanayi ve dış ticaret politikalarının birlikteliği bağlamındaki sanayileşme politikaları sona ermiştir (Kazgan, 2013: 124). Sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesi, kamunun kaynak açığı ve özel kesimi teşvik politikalarının devamlılığı açısından gerekli görülmüştür.

Konvertibiliteye geçişle birlikte TL'nin aşırı değerlenmesi, ithalatı özendirilen ve ihracatı adeta caydırıcı bir faktör olmuştur. Yükselen spekülasyon kazançlarına bağlı olarak üretken alanlara yapılan yatırımların gerilemesi ile sanayileşme amacından sapma, daha açık hale gelmiştir. İmalat sanayii yenilikçi olmaktan uzak bir halde taşeronlaşmaya başlamış, küreselleşmeye entegrasyon hızlı ve çarpık bir şekilde gerçekleşmiştir (Kolsuz ve Yeldan, 2014: 54). Türkiye'nin küresel değer zinciri içinde şekillenen konumu, katma değer oldukça küçük bir kısmının ülkede kalmasına neden olmuş, dışa bağımlılık artmıştır. Kısa vadeli sermaye hareketlerine ve iç talebe dayalı hale gelen büyüme sürecinde, dış kaynak akışında görülen ani yavaşlamalar, durmalar ve çıkışlardan kaynaklanan krizler damga vurmuştur. Özellikle 1994 ve 2001 Krizlerinin kapasite kullanımı, verimlilik, istihdam açısından imalat sanayine yıkıcı etkileri olmuştur (Şenses ve Taymaz, 2003: 450).

Türkiye, 1 Ocak 1995'te GATT'a taraf bir ülke olarak DTÖ üyesi olmuştur. Uruguay Turu Nihai Senedi ile ülkelerin sanayileşme süreçlerini doğrudan etkileyen düzenlemeler ve yaptırımlar getirmiş, seçici (selektif) olmayan, çevreye ve araştırmaya dönük faaliyetlerin sübvansiyon edilmesi esas olarak kabul edilmiştir. Bu türden destekler, saldırgan sanayi politikaları ile bağdaşmamaktadır. Türkiye 1 Ocak 1996 tarihinde de Gümrük Birliği (GB) üyesi olmuştur. Türkiye ve AB arasındaki dış ticarete, Türkiye'nin ucuz işgücüne dayanan ve görece emek-yoğun alanlarda uzmanlaştığı, AB'nin ise ileri teknoloji sermaye-yoğun alanlarda uzmanlaştığı bir işbölümü ve tamamlayıcılık ilişkisi yerleşmiştir (Soyak, 2011: 134). Gümrük Birliği, DTÖ üyeliği gibi önemli gelişmelerle, sanayi ve dış ticaret alanlarında politika uzayı görece daralan Türkiye'de, borç yönetimi ve enflasyon gibi gündemler, sanayileşme gibi uzun vadeli amaçları ikame etmiştir.

-Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı (1990-1994): Bu Plan'da sanayileşme güçlü vurgu yapılan bir amaç olmaktan çıkmış, açık toplum olma hedefine, rekabete açıklığa, uluslararası entegrasyona, devletin yönlendirici ve teşvik edici olmasına vurgular yapılmıştır. Kamu yatırımlarının eğitim ve sağlık alanında yoğunlaşması, imalat sanayii ve ihracata yönelik olarak özel kesim yatırımlarının özendirilmesi ve kamunun kullandığı kaynakların azaltılması gereğine yer verilmiştir (DPT, 1990: 1). İmalat sanayiinin dışa dönüklüğü ve rekabete açıklığı, yapısal dönüşümden daha fazla vurgu yapılan bir konu olmuş; temel amacın rekabetçi bir yapı içinde üretimi ve ihracatı arttırmak olduğu ifade edilmiştir.

-Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1996-2000): Plan'da ekonomik faaliyetlerin piyasa mekanizması ile gerçekleştirilmesi ve devletin kural koyucu ve gözetici işlevlerinin önemi, devletin asli görevini yerine getirmesi için özelleştirmelerle üretim alanından hızla çekileceği ifade edilmiştir. Plan'ın yeni bir stratejik yaklaşımla ele alındığı, kalkınma planlarının ekonomik ve sosyal hayatın tamamını belirlemesi ve öngörülerinin gerçekleşmesi için zorlayıcı olmayacağı ifade edilmiştir. Gümrük Birliğinden beklenen faydaların sağlanabilmesi için tüm kurumlar ve hukuki çerçevenin yeniden yapılandırılacağı ve rekabet ortamının

güçlendirilmesi için reformlar gerçekleştirileceği taahhüt edilmiştir. Uluslararası pazarlarda rekabet gücünün fiyat dışı unsurların da dikkate alınarak artırılmasına, gelişmiş ülkelerle teknoloji açığının kapatılarak ürün kalitesinin yükseltilmesine, marka geliştirilmesine, çevre dostu ürünlere yönelmeye, ürün ve pazar çeşitlendirmesine gidilmesine vurgu yapılmıştır. Yüksek teknoloji gerektiren alanlarda, yabancı teknoloji transferinin destekleneceği, teknoloji transferi ile teknoloji üretiminin birbirini tamamladığı bir politika izleneceği belirtilmiş, risk sermayesi kurumu ve kredi garanti fonuna işlerlik kazandırılarak Ar-Ge faaliyetlerinin teşvik edileceği, sanayiciye yönelik olarak kurulacak ulusal bilgi merkezleri ile bilginin yaygınlaşması ve etkin kullanımına imkan sağlanacağı ifade edilmiştir (DPT, 1996: 68-69).

3.7.1. Bilim ve Teknoloji Politikası Oluşturma Çabaları

Bu alanda en önemli ulusal belgelerden biri Türk Bilim ve Teknoloji Politikası 1993-2003'tür. Bu belgede, bilim ve teknoloji politikasının belirlenmesinde ana amaç, ülkeyi bilim ve teknoloji bakımından ileri ülkeler düzeyine getirmek veya dünya teknolojisine yetişmek olarak ifade edilmiştir. Dünya teknolojisine yetişmek ise yayılma özelliğine sahip jenerik teknolojilere yetişmek biçiminde açıklanmıştır.

Bir diğer önemi belge olan Bilim ve Teknolojide Atılım Projesi, Bilim ve Teknoloji Yüksek Kurulu'nun (BTYK) 1993'te karar altına aldığı Türk Bilim ve Teknoloji Politikası 1993-2003 çerçevesinde oluşturulmuş ve YBYKP'nin ana başlıklarından biri haline almıştır. Belgede ana amaç, Türkiye'nin bilimsel araştırma yeteneğini genişletme ve derinleştirme olarak ifade edilmiştir. İleri teknoloji sanayileri öncelikli olmak üzere, tasarım, ürün geliştirme, enformasyon-haberleşme, nükleer alan, yeni malzemeler, teknoparklar, uzay ve askeri teknolojiler, tıp, çevre, robot, biyoteknoloji, deniz bilimleri ve teknolojisini araştırmalarına ağırlık verileceği, tüm sektörlerde telematik hizmetlerin yaygınlaştırılmasının sağlanacağı, özellikle yazılım sektörünün destekleneceği ifade edilmiştir. Esnek üretim ve esnek otomasyon sistemlerinin kullanımına yönelik çaba gösterilmesi üzerinde durulmuştur (TÜBİTAK, 1995: 18).

1990'lı yılların bir başka önemli çalışması da Türkiye'nin Bilim ve Teknoloji Politikası'dır. Bu belgede, Türk Bilim ve Teknoloji Politikası 1993-2003 ile Bilim ve Teknolojide Atılım Projesi çerçevesinde şekillenen Bilim ve Teknoloji Politikasının, YBYKP ile yıllık programlarda yer bulmasının, bu belgeleri, Ulusal Bilim ve Teknoloji Politikası haline getirdiği belirtilmiştir (TÜBİTAK, 1997: 12). Türkiye'nin bilim ve teknoloji alanında etkinleşmesi, Ulusal İnovasyon Sistemini kurmasına ve tüm toplumsal boyutlarıyla bu alandaki kararlılığına bağlanmıştır. Bu bağlamda, bilim ve teknoloji politikalarının belirlenmesi ve uygulanmasında devlete son derece önemli bir rolün düştüğü ve ilgili çeşitli ve çok sayıda kurum arasında orkestrasyonun devlet tarafından yapılması gerektiği ifade edilmiştir. GATT ve Uruguay Turu Nihai Senedi'nin koyduğu sınırlar çerçevesinde devlete düşen önemli rollere ilişkin değerlendirmeler yapılmıştır. Türkiye'nin bilim ve teknoloji politikaları bağlamındaki temel eksiğinin bir bilim ve teknoloji politikası bulunmamasından ziyade, politikaların toplumun tüm kesimleriyle hayata geçirilmesi için kararlılığın bulunmaması ve harekete geçilmemesi olarak ifade edilmiştir (TÜBİTAK, 1997: 47).

3.8. Neoliberal Kurumsallaşma ve Sonrası: 2000’li Yıllar

Türkiye 2000’li yıllara IMF, DB, DTÖ gibi uluslararası kuruluşlarının denetim ve gözetiminde girmiştir. 2000-2001 Krizlerinin ardından uygulanan IMF ve Dünya Bankası destekli Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı (GEGP), Türkiye’nin, Washington Uzlaşması sonrasında gelişen düzenleyici neoliberalizmle karşılaşması bağlamında temel bir adımdır (Öniş, 2013: 6). GEGP’de dışa açık bir yapıda sürdürülebilir bir büyüme ortamı yaratma, verimliliğe dayalı büyüme vurgusu yapılmıştır. GEGP ve Stand-By programları, Türkiye’de 2001 Krizi sonrasında makroekonomik politikaların genel çerçevesini oluşturmuş ancak Türkiye’nin yatırım ve üretim politikaları oluşturma kabiliyetini sınırlamıştır (Uras, 2017: 19). Sanayi politikası, küresel üretim zincirleri içinde bir biçimde yer edinmek ve dışa bağımlı da olsa bir üretim üssü olabilmek amacıyla bir araç olarak kabul edilmiş ve çoğu kez seçici politika araçlarının kullanım imkanı yok sayılmıştır (Eser, 2014: 38, 41). Krizden çıkışın ve sınai gelişmenin esasen UDY’lerdeki artışa bağlanmıştır (Celasun, 2002: 3).

Bu dönemde AB’ye üyelik gündeminin bir tür çapa olarak görülmesi, AB mevzuatına uyum çalışmaları kapsamındaki Sanayi ve İşletmeler başlığı ise sanayi politikaları noktasındaki arayışları öne çıkarmıştır. AB sanayi politikalarında, seçicilik karşıtlığı, alana/faaliyete özgülük önemli bir prensiptir (Türel, 2008: 3). Bazı stratejik sektörler için seçici uygulamaya dönük eğilimler yaşansa da AB’de hakim olan, fonksiyonel müdahalelere dayalı laissez faire politikalarının uygulanmasıdır. Yine AB üyelik sürecinin de etkisiyle ademi merkezîyetçi, yerel ve bölgesel planlama anlayışına geçilmeye başlanmış, kalkınma planlamasında merkezi ve bütüncül anlayıştan vazgeçilmiştir. Planlama özerk bir uzmanlık alanı olmaktan çıkarılmış, kalkınma planlamasından, hükümet planlamasına geçilmiştir (Soyak, 2013: 90). Kalkınma ajanslarının kurulması gündeme gelmiştir (Yavuz Tiftikçigil, 2010: 114).

Dünyada likidite bolluğunun yaşandığı 2002-2007 döneminde, gösterilen özelleştirme performansı ile kamu kesiminin üretici olarak belirleyiciliği büsbütün ortadan kalkmıştır (Uras, 2017: 27). Kredi genişlemesine, iç talebe ve ithalata dayalı bir büyüme süreci başlatılmıştır. Yatırım teşviklerinin önemli bir araç olarak kullanıldığı bu dönemde dış açığın azaltılmasına dönük olarak ithalat bağımlılığı yüksek ürünlerin yerli üretiminin artırılması, teknolojik dönüşüme yönelik yatırımların desteklenmesi, bölgesel gelişmişlik farklılıklarının azaltılması, kümelenme faaliyetlerinin desteklenmesi gibi amaçlar öne çıkarılmıştır. Kümelenme kapsamında Organize Sanayi Bölgeleri (OSB), Küçük Sanayi Siteleri (KSS), Serbest Bölgeler (SB) ve Teknoloji Geliştirme Bölgeleri (TGB) özel statüye sahip üretim bölgeleri olarak belirlenmiştir (Varol, 2012: 18).

Öte yandan 2000’li yıllarda stratejik sektörler inşaat, ulaştırma ve enerji olarak belirlenmiş, birçok sanayi strateji belgesi çıkarılmasına rağmen kaynaklar bu stratejik seçmelere yönlendirilmiştir. Uzun vadeli bir sanayileşme ve kalkınma perspektifi konulmamış, sanayide yapısal dönüşüm, dış açık, yatırım yetersizliği, işsizlik gibi uzun vadeli yapısal sorunları çözmeye yönelik bir siyasi irade oluşmamıştır (Pamuk, 2014: 290)

-Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (2001-2005): Plan, AB’ye uyum sürecinin gerektirdiği yapısal düzenlemelerin bir aracı olarak değerlendirilmiş ve Türkiye’nin dünya ile

bütünleşmesinin hızlandırılması, etkili bir dünya gücü ve bölgesel güç haline getirilmesi en önemli amaçlar olarak konulmuştur (Soyak, 2006: 147). AB'nin, Türkiye için önemli referans noktalarından birini oluşturacağı ifade edilmiştir. Üretimin küreselleşmesinin gelişmekte olan ülkelere büyük imkanlar sağlayabileceği, küreselleşmeyle karşılıklı etkileşim içinde bölgesel bütünleşme hareketlerinin de geliştiği belirtilmiştir (DPT: 2001: 25). Ülkelerin yabancı sermaye girişini artırabilmelerinin, makroekonomik istikrara, altyapının yeterliliğine ve işgücünün niteliğine bağlı hale geldiği vurgulanmıştır.

Dışa dönük bir yapı içerisinde imalat sanayinin rekabet gücünün artırılması hedeflenmiş, devletin, bazı stratejik konular dışında sanayiden çekilmeye devam edeceği, uluslararası kurallar çerçevesinde sanayiye destekleyici, piyasaları düzenleyici ve denetleyici rolünü güçlendireceği vurgulanmıştır. Savunma ve havacılık, makina imalat, kimya, elektronik sanayilerinin ve yazılım sektörünün geliştirilmesi, sanayide ileri teknoloji kullanımının yaygınlaştırılması; geleneksel sanayilerin rekabet gücünün artırılması hedeflenmiştir. Bilgi ve iletişim teknolojileri başta olmak üzere Ar-Ge, yeni ürün ve teknoloji geliştirme, çevre koruma, KOBİ'lerin gelişmesi, istihdam yaratma ve bölgelerarası gelişmişlik farklarının azaltılmasına yönelik yatırımların desteklenmesine devam edileceği ifade edilmiştir.

-Dokuzuncu Kalkınma Planı (2007-2013): Plan'da belirlenen kalkınma vizyonu çerçevesinde makro dengeleri gözeten ve öngörülebilirliği artıran, piyasaların daha etkin işleyişine imkan verecek kurumsal ve yapısal düzenlemeleri öne çıkaran bir stratejik yaklaşıma geçildiği ifade edilmiştir (DPT, 2007: 1). Plan'ın vizyonu, istikrar içinde büyüyen, gelirini daha adil paylaşan, küresel ölçekte rekabet gücüne sahip, bilgi toplumuna dönüşen ve AB'ye üyelik için uyum sürecini tamamlamış bir Türkiye şeklinde oluşturulmuştur. Plan dönemi sonunda, 35 fasıl altında toplanan AB müktesebatına ilişkin müzakerelerin sonuçlandırılması ve AB'ye katılımın sağlanması hedeflenmiştir.

İmalat sanayinin yapısal sorunları, teknoloji üretiminde yetersizlik, nitelikli işgücü yetersizliği, yüksek katma değerli ürünlerde sınırlı üretim kabiliyeti, yeni gelişen sektörlerle yeterince yatırım yapılamaması, tesislerin üretim ve yönetim yapılarında iyileştirme ihtiyacı olarak ifade edilmiştir (DPT, 2007: 33). Yatırımcıların bilgiye erişimindeki zorluklar, organize sanayi bölgeleri ihtiyacının yeterli düzeyde karşılanamaması, kayıt dışılık ve ithalattan kaynaklanan haksız rekabete de imalat sanayinin yapısal sorunları arasında yer verilmiştir. Otomotiv, makina ve elektronik sanayilerinin ihracatının ve imalat sanayiindeki payının yükselmiş olmasına karşılık, AB ülkelerine kıyasla düşük kaldıkları ve ithal girdiye bağımlılığın yüksek seyrettiği belirtilmiştir. Bu nedenlerle, değer zincirinde bilgi ve yenilikçilik gerektiren alanlarda konumlanma ihtiyacına vurgu yapılmıştır. Teşvik sistemine, seçicilik taşıyan ve yönlendirme gücü olan unsurlar ilave edileceği ancak AB'ye uyumun sağlanarak DTÖ kurallarına uygun hareket edilmeye devam edileceği ifade edilmiştir (DPT, 2007: 66).

-Onuncu Kalkınma Planı (2014-2018): Plan'da 2023 yılı için hedefler, GSYH'nin 2 trilyon ABD doları, kişi başına gelirin 25 bin ABD doları, ihracatın 500 milyar ABD doları, işsizlik oranının yüzde 5 ve enflasyonun kalıcı bir biçimde düşük ve tek haneli rakamlarda olması şeklindedir (Kalkınma Bakanlığı, 2013: 27). Türkiye'nin 2023 hedeflerine ulaşılabilmesi açısından öncelikli alanlarda, 25 adet program tasarlanmıştır. Plan'da hedeflenen dönüşümün

sağlanması halinde Türkiye'nin, orta gelir tuzağına yakalanmadan yüksek gelirli ülkeler arasına girebileceği öngörülmüştür. Gelişmiş ülkelerin küresel değer zincirlerinin yüksek katma değer yaratan aşamalarına hâkim olduğu, zincirin diğer aşamalarını ve üretim ağını da yönettikleri küresel rekabet ortamında Türkiye'nin henüz yüksek katma değer yaratan halkalar içerisinde potansiyeli ile orantılı bir biçimde yer almadığı ifade edilmiştir. Sanayinin GSYH içerisindeki payının azalma eğiliminin tersine çevrilmesi, istikrarlı ve yüksek büyüme açısından bir gereklilik oluşturduğu, orta gelir tuzağına yakalanmadan yüksek gelirli ülkeler arasına katılan ülkelerde sanayinin kalkınma sürecinde merkezi bir rol üstlendiği ve böylece küresel değer zincirinin daha üst basamaklarında yer alabildikleri ifade edilmiştir (Kalkınma Bakanlığı, 2013: 57).

Uluslararası düzeyde rekabetçi ve yüksek katma değerli yeni sektörler, ürün ve markalar ortaya çıkaracak Ar-Ge ve yenilik programlarının hayata geçirileceği, yenilik sisteminin, kümelenme yaklaşımını ve girişimciliği merkeze alan bir yapıya kavuşturulacağı belirtilmiştir. OSB, KSS, TGB ve EB uygulamalarının geliştirileceği, kurumsallaşmaları ve etkin bir biçimde yönetilmelerinin sağlanacağı, KOBİ'lerin hem kendi aralarında hem de büyük işletmeler, üniversiteler ve araştırma merkezleriyle işbirliği yapmalarının ve kümelenmelerinin destekleneceği ifade edilmiştir.

Sanayi girdilerinin ülke içinden karşılama oranının artırılması, yüksek yatırım gerektiren ara malı ve sanayi hammaddelerinin üretimine öncelik verilmesi, kentleşme ve kentsel dönüşümün imalat sanayii ile bütünleşik bir şekilde ele alınması, akıllı bina, yapı malzemeleri gibi alanlarda üretim ve ihracat kapasitesinin artırılması hedeflenmiştir. Genel olarak verimlilik artışına, katma değeri yüksek üretime, özgün tasarım ve markalaşmaya, üretimde hız ve esnekliğe, otomotiv gibi sektörlerde değer zincirinin tamamının ülke içinde üretimine, ara ve yatırım mallarının ülke içinde üretimine ilişkin vurgular yapılmıştır.

-Vizyon 2023 Bilim ve Teknoloji Stratejileri: 2000'li yıllara girerken yeni strateji belgesi oluşturulmasına karar verilmiş ve Aralık 2001'deki yedinci BTYK toplantısında Vizyon 2023: Bilim ve Teknoloji Stratejileri belgesi açıklanmıştır. Vizyon 2023'ün ana teması, bilim ve teknolojiye hakim, teknolojiyi bilinçli kullanan ve yeni teknolojiler üretebilen, teknolojik gelişmeleri toplumsal ve ekonomik faydaya dönüştürme yeteneği kazanmış bir refah toplumu yaratmak olarak belirlenmiştir.

-Türkiye Sanayi Politikası – AB Üyeliğine Doğru (2003): SBYKP (2001-2005) ve Hükümet Programı temel alınarak sanayi politikasının genel çerçevesini belirlemek üzere hazırlanan bu belgede, sanayi politikasının bağımsız bir politika alanı olmadığı, dış ticaret, yatırım, enerji, teknoloji, kalite iyileştirme, çevre, işgücü, KOBİ ve rekabet gibi politika alanlarını kestiği ve her sektörün spesifik ihtiyaçlarından dolayı sektörel politikalara da ihtiyaç duyulduğu belirtilmiştir. Bu bağlamda sanayi politikasının temel amacı, artan dünya rekabet şartları altında sanayinin rekabet gücünü ve verimliliğini artırarak dışa dönük bir yapı içerisinde sürdürülebilir büyümeyi sağlamak olarak ifade edilmiştir. İhracatın artırılması, yatırımların teşvik edilmesi, teknolojik kapasite ve Ar-Ge'nin, işgücünün, kalite ve verimliliğin, KOBİ'lerin ve girişimciliğin geliştirilmesi, rekabet ortamının oluşturulması gibi genel ilke ve politika başlıkları belirlenmiş, sektörel politikalar için ayrı bir başlık oluşturulmuştur. Sanayi politikasının, yenilik yapabilme, yatırım ve ihracat konuları dikkate

alınarak oluşturulması, sanayi sektörlerinin sorunlarının, esnek yapıda ve sektör odaklı reformlar içeren eylem planlarıyla çözülmesi öngörülmüştür (DPT, 2003:13).

-Türkiye Sanayi Stratejisi Belgesi - 2011-2014 (AB Üyeliğine Doğru): Stratejinin uzun dönemli vizyonu orta ve yüksek teknoloji ürünlerde Avrasya'nın üretim üssü olmak; genel amacı ise Türk sanayinin rekabet edebilirliğinin ve verimliliğinin yükseltilmesi suretiyle dünya ihracatından daha fazla pay alan, ağırlıklı olarak yüksek katma değerli ve ileri teknoloji ürünlerin üretildiği, nitelikli işgücüne sahip ve aynı zamanda çevreye ve topluma duyarlı bir yapıya dönüşümünü hızlandırmak olarak belirlenmiştir. DTÖ'nün piyasalara devlet müdahalesini kısıtlayan kuralları nedeniyle, Japonya ve Uzak Asya ülkelerinin (YSÜ'ler) uygulamış oldukları sanayi politikalarının başka ülkelerde uygulanabilirliğinin tartışılabilir olduğu, bazı sektörlerin seçilip desteklenmesine indirgenen sanayi politikalarının hem etkinliğinin kısıtlı olduğu, hem de AB ve DTÖ gibi kuruluşlarca engellendiği belirtilmiştir.

Yatay sanayi politikası alanlarından bahsedilmiş ve bu alanlar, kamunun proaktif bir rol üstleneceği ve özel sektörün verimliliğinin önündeki engellerin kaldırılmasını hedefleyeceği alanlar olarak belirlenmiştir. Öte yandan sektörler özelinde uygulanacak olan politikaların başarısı, sanayi stratejisinin başarısının en temel belirleyicilerinden biri olarak ifade edilmiştir. Otomotiv, makine, beyaz eşya, elektronik, tekstil ve hazır giyim, gıda ve son olarak demir-çelik sektörlerinin rekabet gücü analizleri yapılmış ve strateji belgesine eklenmiştir. Türkiye'nin sanayi stratejisi belirlenirken AB'deki sektörel strateji yaklaşımları baz alınmıştır.

Türkiye'de 2001 yılından itibaren orta-üst teknoloji ürünlerin ihracatının yükselmesine karşın, yüksek teknoloji ürünlerin katma değerinde herhangi bir artış yaşanmadığı ve bu durumun, büyük ölçüde ithal ara girdiye bağımlılığının bir sonucu olarak ortaya çıktığı tespitine yer verilmiştir.

-Türkiye Sanayi Stratejisi Belgesi- 2015-2018: Bu belge, orta-yüksek ve yüksek teknoloji ürünlerde Afro-Avrasya'nın tasarım ve üretim üssü olmak şeklinde bir vizyona sahiptir. Önceki strateji belgesine göre amaç ve hedefler oldukça derinleştirilmiş ve coğrafi kapsam bakımından genişletilmiştir. AB Üyeliğine Doğru ifadesine yer verilmeyen belgede önceki strateji belgesinde olduğu gibi sektörel seçicilikten kaçınma, (özel) firmaların rekabet gücünü artırma, daha yüksek katma değer yaratma, bölgesel eşitsizlikleri azaltma amaçları üzerinde durulmuştur. Sanayi stratejisinin odağında, üç temel stratejik hedef doğrultusunda yapısal dönüşümü desteklemek yer almıştır (BSTB, 2015: 33). Hedef 1 olarak sanayide bilgi ve teknolojiye dayalı yüksek katma değerli yerli üretimin geliştirilmesi; hedef 2 olarak kaynakların etkin kullanıldığı, daha yeşil ve rekabetçi sanayi yapısına dönüşümün sağlanması; hedef 3 olarak sosyal ve bölgesel gelişmeye katkı sağlayan ve nitelikli işgücüne sahip sanayinin geliştirilmesi.

-Yeni Sanayi Devrimi Akıllı Üretim Sistemleri Teknoloji Yol Haritası: Bu belgede bilgi ve iletişim teknolojilerindeki gelişmelerle üretim sistemlerinin dijital dönüşümü anlamına gelen Yeni Sanayi Devrimi ile üretim zincirinin her aşamasının dijitalleşmesi, makina-insan-altyapı etkileşiminin sağlanması ve Akıllı Üretim Sistemlerinin geliştirilmesiyle sanayide bir

paradigma değişiminin gerçekleştiği ifade edilmiştir (TÜBİTAK, 2016: 4). Türkiye’de bu dönüşümün ıskalanması halinde Türkiye’nin hali hazırda sahip olduğu lojistik ve düşük işgücü maliyeti gibi avantajların geçerli olmayacağı uyarısında bulunulmuştur. Ülkelerin gelişmişlik seviyelerini doğrudan etkileyecek Endüstri 4.0 kavramının Türkiye’nin 2023 yılında ilk 10 ekonomi arasına girme hedefi için son derece önemli olduğu belirtilmiştir. Yeni sanayi devriminin ülke seviyesindeki etkilerinin yanı sıra mikro düzeyde doğrudan firmalar üzerinde de birçok etkilerinin olacağı, gelecek yeniliklerle birlikte elde edilecek verim artışlarının rekabet gücüne olacak olumlu etkide bulunacağı üzerinde durulmuş, Türkiye sanayisinin dijital olgunluk seviyesinin Endüstri 2.0 ile Endüstri 3.0 arasında olduğu tespitine yer verilmiştir (TÜBİTAK, 2016: 4).

3.9. Türkiye’de Uygulanan Sınai Strateji ve Politikaların Yarattığı Sonuçlar

Türkiye’de uygulanan sınai strateji ve politikaların Türk imalat sanayii üzerinde yarattığı etkiler belirli bazı parametreler çerçevesinde istatistiksel verilerin yer aldığı tablolarla incelenecektir.

Tablo 2: Büyüme Oranları (%)

Dönem	GSYH	İmalat Sanayi
1924-1929	10,8	8,4
1930-1939	6,9	11,9
1940-1945	-6,6	-7,7
1946-1960	7,4	8,7
1960-1979	5,0	7,8
1980-1989	4,0	5,9
1990-2001	3,4	3,8
2001-2017	5,1	6,2

Kaynak: TÜİK.

Tablo 2’de, önceki bölümlerde incelenen dönemlerin büyüme ortalamaları yer almaktadır. Cumhuriyet tarihi boyunca Türkiye’nin (GSYH) büyüme hızı ortalaması yüzde 4,5’tir. Bu oran Türkiye’nin potansiyel büyüme hızını oluşturmaktadır. Aynı süreçte imalat sanayinin büyüme hızı ise yüzde 5,6’dır. Devletçi ve planlı politika uygulamalarıyla birlikte imalat sanayi ekonominin en dinamik sektörü haline gelmiş ve 1930’lu yıllardan itibaren imalat sanayinin büyüme hızı, GSYH’nin büyüme hızının üzerinde değerler almıştır. 1980’li ve 1990’lı yıllarda GSYH’nin büyüme hızı ortalaması, potansiyel büyüme hızının gerisinde kalmış, 1990’lı yıllar hem GSYH hem de imalat sanayinin büyüme hızı ortalamasının en düşük olduğu dönem olmuştur.

Tablo 3: İmalat Sanayinin GSYH İçindeki Payı (%)

Dönem	Pay	Dönem	Pay
1923-1930	9,6	1960-1979	16,3
1930-1939	13,5	1980-1989	20,2
1940-1945	15,4	1990-2000	21,1
1947-1960	15,4	2001-2017	16,6

Kaynak: TÜİK.

Tablo 3'te Türkiye imalat sanayinin GSYH içindeki payı dönem ortalamaları biçiminde verilmiştir. İmalat sanayinin GSYH içindeki payı 1923-1930 döneminde yüzde 9,6 iken 1930'lu yıllarda yüzde 13,5'e yükselmiş ve en yüksek değerine 1990'lı yıllarda ulaşmıştır (yüzde 21,1). 2000'li yıllarda inşaat ve ulaştırma öncelikli politikalarla imalat sanayinin GSYH içindeki payı önemli ölçüde gerilemiş ve 2011-2017 döneminde yüzde 16,6'ya düşmüştür. Türkiye'nin ihracatının yüzde 90'dan fazlasını oluşturan imalat sanayinin GSYH içindeki payının gerilemiş olması, Türkiye'deki muhtemel sanayisizleşmenin en önemli göstergesidir. İmalat Sanayinde Dönüşüm isimli OKP ÖİK Raporu'nda, Türkiye'deki büyük sanayi gruplarının yatırım kararlarında sanayi dışı sektörleri tercih ettiği ve özellikle 2007 sonrasında bu grupların önemli bir kısmının imalat-dışı alanlarda (hizmetler ve enerji) yatırım yapmayı seçtikleri belirtilmiştir. Bu durumun erken sanayisizleşme olarak yorumlaması için henüz erken olduğu ancak teknolojik bir atılım yapılamaması ve emek-yoğun teknolojilerle yola devam edilmesi haline Türkiye'nin sanayisizleşmesinin kaçınılmaz olacağını ifade edilmiştir (Kalkınma Bakanlığı, 2014: 15-17). 2016 yılı İSO 500 çalışmasında, Türkiye'nin olgun bir sanayi bir ülkesi olmadan imalat sanayi/GSYH oranının gerileme eğilimine girmiş olması, sanayisizleşme tartışmasına girilmeden, son derece sağlıklı bir gelişme olarak nitelenmiştir. Sanayi ve imalat sanayinin, milli gelir içerisindeki payının gerilemesindeki en önemli neden, bu sektörlerin büyüme hızındaki yavaşlama olarak ifade edilmiştir (İSO, 2016: 30).

Tablo 4: Türkiye İmalat Sanayi İstihdamının Toplam İstihdam İçindeki Payı (%)

Dönemler	Pay	Dönemler	Pay
1923-1929	3,4	1960-1980	8,4
1930-1939	3,8	1980-1990	13,1
1940-1945	5,6	1990-2001	15,3
1946-1960	6,4	2001-2013	18,4

Kaynak: TÜİK.

Tablo 4'te imalat sanayi istihdamının toplam istihdam içindeki payı dönem ortalamaları olarak verilmiştir. 1920'li yıllarda toplam istihdamın yaklaşık yüzde 3-4 civarındaki bir kısmını oluşturan imalat sanayii istihdamının payı, Cumhuriyet tarihi boyunca yükselmiş ve nihayet 2000'li yıllarda yüzde 18'lere ulaşmıştır. Resmi istihdam verisi, sanayisizleşme yönünde bir işaret vermemektedir.

Tablo 5: İmalat Sanayii Sabit Sermaye Yatırımlarının (SSY) Toplam Sabit Sermaye Yatırımları İçerisindeki Payı (%)

Dönemler	İmalat Sanayii SSY/ Toplam SSY	Özel Kesim İmalat Sanayii SSY/Özel Kesim SSY	Kamu Kesimi İmalat Sanayii SSY / Kamu Kesimi SSY
1963-1979	32,8	39,2	34,5
1980-1989	24,1	29,3	13,6
1990-2000	20,3	24,7	3,7
2001-2014	29,5	36,9	1,6

Kaynak: TÜİK.

Tablo 5’te imalat sanayii SSY’lerinin toplam SSY içindeki payının dönem ortalamaları verilmiştir. 1963-1979 dönemi yani planlı dönemde imalat sanayii SSY’lerinin toplam SSY içindeki payı yaklaşık yüzde 33 düzeyindedir. Bu oranla planlı dönemde imalat sanayii SSY’lerinin payı en yüksek seviyeyi kaydetmiştir. Bu durum sanayinin lokomotif sektör olarak kabul edilmesiyle uyumlu bir durumdur. Aynı dönemde özel kesim imalat sanayii SSY’lerinin toplam özel kesim SSY’leri içindeki payı yüzde 39,2; kamu kesimi imalat sanayii SSY’lerinin toplam kamu kesimi SSY’leri içindeki payı ise yüzde 34,5’tir. Ancak 2000’li yıllara dek imalat sanayii SSY’lerinin toplam SSY’ler içindeki payı sürekli gerilemiş ve yüzde 20’lere kadar düşmüştür. Bu süreçte özel kesim imalat sanayii SSY’leri de düşmüş olsa da, İmalat sanayii SSY’lerinin toplam içindeki payının gerilemesindeki en önemli neden kamu kesimi imalat sanayii SSY’lerinin dramatik biçimde gerilemiş olmasıdır. Kamu kesimi SSY’lerinin, toplam kamu kesimi SSY’leri içindeki payının 1990’lardaki ortalaması yüzde 3,7’dir. Neoliberal politikalar gereği üretimden çekilen kamu kesiminin imalat sanayii yatırımları büyük bir düşüş kaydetmiş ve imalat sanayinin en önemli ara girdi tedarikçisinin piyasadan çekilmesiyle birlikte ara girdide ithalata olan bağımlılık artmıştır. 2000’li yıllarda özel kesim imalat sanayii SSY’lerinin toplam özel kesim SSY’leri içindeki payı artmış ve yüzde 36,9’a yükselmiştir. Kamu kesimi imalat sanayii SSY’lerinin toplam kamu kesimi SSY’leri içindeki payı ise daha da azalmış, yüzde 1,6’ya gerilemiştir. 2001-2014 döneminde, inşaat ve altyapı öncelikli politikalara rağmen imalat sanayii SSY’lerinde özel kesim kaynaklı bir artış olduğu görülmektedir.

Öte yandan verimlilik temelli yapıdan inovasyon temelli yapıya geçiş aşamasında olan yerli özel büyük firmalar, Sanayi 4.0 noktasında esasen yatırım öncesi ve planlama aşamasındadır (TÜSİAD-BCG, 2017: 14). Aynı araştırmaya göre, yeni üretim sistemlerine uygun bir altyapı ve ekosistemin bulunmaması, teknoloji kullanıcısı ve teknoloji tedarikçisi yerli firmaların yeterince birbirinden haberdar olmaması, nitelikli işgücünün sınırlılığı, mevcut teknolojik düzeyden kaynaklı sorunlar, siyasi, hukuki ve ekonomik belirsizlikler Sanayi 4.0’a yönelik yatırım yapma iştahını son derece olumsuz etkileyen diğer başat faktörler arasında yer almıştır. Son dönemde, kredi temini noktasında yaşanan olumsuzluklar da özel kesimin yatırım kararlarını negatif etkilemektedir.

Tablo 6: İmalat Sanayi Katma Değerinin Teknoloji Yoğunluğu (%)

Dönemler	Yüksek teknoloji	Orta-yüksek teknoloji	Orta-düşük teknoloji	Düşük teknoloji
1991-1997 (1)	5,2	21,5	36,4	36,6
2003-2014 (2)	4,3	25,0	30,1	39,9

Kaynak: (1) Şeref Saygılı, “Bilgi Ekonomisine Geçiş Sürecinde Türkiye Ekonomisinin Dünyadaki Konumu”, DPT Yayın No: 2675, 2003 http://www.bilgitoplumu.gov.tr/wp-content/uploads/2014/04/Dr.Seref_Saygili_Bilgi_Ekonomisine_Gecis.pdf, (03.07.2018), s.16.

(2) Mehmet Avcı, Soner Uysal ve Ramazan Taşçı, “Türk İmalat Sanayinin Teknolojik Yapısı Üzerine Bir Değerlendirme”, *Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Dergisi*, C.17, S.36, 2016, ss.49-66, s.56.

Tablo 6’da 1990 yılı itibariyle imalat sanayii katma değerinin teknoloji yoğunluğu görülmektedir. 1991-1997 döneminde imalat sanayii katma değerinin yüzde 5,2’sinin yüksek teknoloji yoğun, yüzde 21,5’inin orta-ileri teknoloji yoğun, yüzde 36,4’ünün orta-düşük

teknoloji yoğun ve yüzde 36,6'sının düşük teknoloji yoğun olduğu görülmektedir. 2003-2014 döneminde imalat sanayii katma değerinde yüksek, orta-düşük teknoloji faaliyetlerin paylarının görece gerilediği, buna karşılık orta-yüksek ve düşük teknoloji payının ise yükseldiği görülmektedir. 2003-2014 döneminde Türkiye imalat sanayii katma değerinin yüzde 55'inden fazlası orta teknoloji yoğun bir nitelik gösterirken, yaklaşık yüzde 40'ında düşük teknoloji yoğun faaliyetlerden ileri gelmektedir. Yüksek teknoloji yoğun faaliyetlerin imalat sanayii katma değerine katkısı oldukça düşük bir düzeydedir ve 2000'li yıllarda gerilemiştir. İmalat sanayii katma değerinde yüksek teknoloji yoğunluğunun görece azalması, Türkiye sanayisizleşiyor mu noktasındaki bir tartışmanın kuşkusuz önemli bir yönünü teşkil etmelidir.

Öte yandan, Türkiye imalat sanayinin orta teknoloji alanlarda uzmanlaşma biçimindeki yapısal değişimi bilinçli uygulanan sanayi politikalarından çok, ÇUŞ'lar tarafından yönlendirilen küresel değer zinciri uygulamalarının ve entegrasyon hareketlerinin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Dünya çapında faaliyet gösteren önemli ihracatçılara rağmen Türkiye imalat sanayii, küresel teknolojik rekabet bakımından son derece önemli olan dijital olgunluk seviyesi bakımından Sanayi 2.0 ile Sanayi 3.0 arasında yer almaktadır (TÜSİAD-BCG, 2016: 4). Sanayi 4.0 gündeminin etkili olduğu günümüzde Türkiye sanayii genel olarak Sanayi 2.0 düzeyindedir (Soyak, 2017: 72).

Tablo 7: Türkiye'de Ar-Ge Harcamalarıyla İlgili Veriler (%)

Dönemler	Türkiye'de Toplam Ar-Ge Harcamalarının GSYH'ye Oranı
1983	0,21
1990-2000	0,47
2001-2016	0,71
	İmalat Sanayi Ar-Ge Harcamalarının Payı
2010-2016	52,6
	İmalat Sanayi Ar-Ge Harcamaları İçinde Cari Harcama Payı
2010-2016	86,3

Kaynak: TÜİK.

Tablo 7'de Türkiye'de Ar-Ge harcamalarıyla ilgili veriler görülmektedir. 1983 yılında Ar-Ge harcamalarının GSYH'ye oranı yüzde 0,21 gibi çok düşük seviyelerde iken bu oranın 1990'lardaki ortalaması yüzde 0,47, 2001-2016 dönemindeki ortalaması ise yüzde 0,71'dir. Bu oran, küresel teknoloji rekabetinde önde giden ülkelerin oranlarına göre çok düşüktür. Türkiye Ar-Ge harcamaları içerisinde imalat sanayinin payı 2010-2016 döneminde yüzde 52,6'dır. Aynı dönemde, imalat sanayi Ar-Ge harcamaları içinde cari harcama payı ise yüzde 86,3'tür. Ar-Ge harcamalarında özel kesimin payı artmış olsa da, Ar-Ge yatırım harcamaları payının düşük olması, imalat sanayii katma değerinde yüksek teknoloji yoğunluğunun düşüklüğünü ve onun 2000'li yıllarda görece gerilemesini de adeta açıklayıcı niteliktedir.

Tablo 8: İmalat Sanayii İhracatının Toplam İhracat İçindeki Payı (%)

Dönemler	İmalat Sanayii İhracatının Toplam İhracat İçindeki Payı
1950	1,4
1960	17,9
1970	18,4
1980	36,0

AKADEMİKBAKİŞ DERGİSİ

Sayı: 74 Temmuz - Ağustos 2019

Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi

ISSN:1694-528X İktisat ve Girişimcilik Üniversitesi, Türk
Dünyası - Kırgız - Türk Sosyal Bilimler Enstitüsü, Celalabat -
KIRGIZİSTAN <http://www.akademikbakis.org>

1983-1990	74,6
1991-2000	86,7
2001-2014	93,5

Kaynak: TÜİK.

Tablo 8’de imalat sanayii ihracatının toplam ihracat içindeki payı görülmektedir. 1950 yılında yok denebilecek düzeyde olan imalat sanayii ihracatı, 1970 yılında yüzde 18,4’e, 1980 yılında ise yüzde 36’ya yükselmiştir. En büyük gelişmeler 1980’li yıllarda yaşanmış, imalat sanayii ihracatının toplamdaki payı yaklaşık yüzde 75’e yükselmiştir. Bu dönemde imalat sanayii istihdamının toplamdaki payı, kapasite kullanım oranları ve imalat sanayinin GSYH içindeki payı da artmıştır. Ancak aynı dönemde imalat sanayine yönelik SSY’ler önceki döneme göre azalmıştır. Bu durum, imalat sanayi üretiminin niteliği bakımından sorun teşkil etmiştir. 1990’li yıllarda imalat sanayii ihracatının toplam ihracat içindeki payı küresel değer zincirine el yordamıyla da olsa daha güçlü eklenmenin bir getirisi olarak artmaya devam etmiştir. Nihayet 2001-2014 döneminde imalat sanayii ihracatının toplamdaki payı yüzde 93 düzeyine ulaşmıştır.

Tablo 9: Türkiye’de İthalatın Mal Gruplarına Göre Dağılımı (%)

Dönemler	Yatırım malları	Ara mallar	Tüketim malları
1950	45,8	33,5	20,6
1960	52,1	38,2	9,4
1970	49,1	47,8	5,0
1980	19,9	77,8	2,1
1983-1990	16,9	78,6	4,3
1991-2000	22,3	67,9	9,1
2001-2014	15,7	72,0	11,5

Kaynak: TÜİK.

Tablo 9’da 1950 yılından itibaren Türkiye’de ithalatın malların geniş ekonomik sınıflamasına göre dağılımı görülmektedir. 1950, 1960 ve 1970 yıllarında ithalatın yüzde 45-50 arasındaki bir oranını teşkil eden yatırım malları ithalatı, 1980 yılında yaklaşık yüzde 20’ye dek gerilemiştir. Ancak bu gerileme, yatırım malları üretiminde elde edilen yetkinlikten ziyade ithalat olanaklarının kısıtlanması ve mevcut kapasitelerin kullanımı ile ilişkilidir. 1983-1990 dönemi ortalaması yaklaşık yüzde 17 olan yatırım malları ithalatının 1991-2000 dönemindeki ortalaması ise yüzde 22,3 olarak gerçekleşmiştir. 1990’larda küresel üretim zincirlerine eklenme ve orta teknoloji alanlarda uzmanlaşma eğilimi yatırım malları ithalatını artırmıştır. Yatırım malları ithalatının 2001-2014 dönemi ortalaması ise gerilemiş ve yüzde 15,7’ye düşmüştür.

Ara mal ithalatının payına bakıldığında bu oran 1950 yılında yüzde 33 seviyesinde iken 1980 yılında yüzde 77,8’e yükselmiştir. İmalat sanayii üretimi arttıkça girdi bakımından dışa bağımlılığı da artmış ve oldukça yüksek seviyelere ulaşmıştır. Kısmen azalmakla birlikte girdi bakımından dışa bağımlılık Türkiye’nin temel bir sorunu olmaya devam etmektedir. 1950 yılında ithalat içindeki payı yüzde 20 olan tüketim malı ithalatı 1980 yılına ek sürekli gerilemiştir. Döviz darboğazı ve iç talebi kısıtlayıcı politikalarla yüzde 2-4 seviyelerine kadar gerileyen tüketim malı ithalatının payı, 1990’larla birlikte yüzde 9’lara yükselmiş, 2001-2014 döneminde yüzde 11 olmuştur. TL’nin değer kazanmasıyla birlikte ithalatın artması, tüketim malları ithalatındaki artışla kendini göstermiştir.

Tablo 10: Teknoloji Yoğunluğuna Göre Türkiye İmalat Sanayi Dış Ticareti (%)

Yıl	Teknoloji Yoğunluğu							
	Düşük teknoloji ürünler		Orta-düşük teknoloji ürünler		Orta-yüksek teknoloji ürünler		Yüksek teknoloji ürünler	
	İhracat	İthalat	İhracat	İthalat	İhracat	İthalat	İhracat	İthalat
2005	38,6	12,8	26,9	26,9	28,4	45,8	5,9	14,3
2006	34,6	12,7	29,0	28,4	30,7	44,5	5,5	14,2
2007	32,6	12,9	30,3	30,4	32,5	43,6	4,4	13,0
2008	28,2	12,9	37,6	33,0	30,9	41,5	3,1	12,5
2009	31,7	14,2	34,4	28,2	30,3	42,7	3,4	14,7
2010	32,6	14,0	31,7	28,6	32,1	42,8	3,4	14,5
2011	32,3	13,5	32,0	30,4	32,5	43,1	3,1	12,8
2012	30,3	13,2	37,8	32,1	28,4	41,8	3,3	12,8
2013	34,4	12,7	30,6	33,7	31,5	41,1	3,3	12,3
2014	35,7	13,4	29,1	30,3	31,6	42,1	3,4	14,0
2015	35,0	13,4	29,5	26,5	31,7	44,3	3,6	15,7
2016	35,1	12,6	28,3	25,6	33,1	44,9	3,5	17,0

Kaynak: TÜİK verilerinden hesaplanmıştır.

Tablo 10'da 2005-2016 döneminde Türkiye'nin dış ticaretine teknoloji yoğunluğu açısından bakıldığında, düşük teknoloji ürünlerin ihracattaki payının 2005-2012 döneminde yüzde 38'den yüzde 30'a gerilediği ancak 2013 yılıyla birlikte yeniden yükseldiği ve yüzde 35'lere ulaştığı görülmektedir. Orta-düşük teknoloji sektörlerin ihracatının payı, dalgalanmalar yaşanmasına karşın 2005-2012 döneminde artmış ve yüzde 26,9'dan yüzde 37,8'e yükselmiş, 2013 yılı itibarıyla yüzde 30'ların altına gerilemiştir. Orta-yüksek teknoloji sektörlerin ihracattaki payı neredeyse dönem boyunca artmış ve yüzde 28'den yüzde 33'e yükselmiştir. Toplamda imalat sanayii ihracatının yaklaşık yüzde 60'lık kısmı orta teknoloji sektörlerin ihracatından oluşmuştur. İhracattaki payını arttıran orta-yüksek teknoloji sektörler olmuştur. Orta teknoloji ürün ihracatında yaşanan olumlu gelişmelere karşın, yüksek teknoloji sektör ihracatının payındaki gerileme dönemin en olumsuz gelişmedir. Yüksek teknoloji sektörlerin ihracatının payı yüzde 6'dan yüzde 3'lere gerilemiştir. Tabloya yansıyan ihracat yapısı ile Türkiye, orta gelir tuzağından çıkabilen ülkelerin ihracat yapısı ile önemli ölçüde farklılık göstermektedir (Tuncel, 2014; 61). Örneğin Güney Kore'nin yüksek teknoloji sektörlerin ihracatı yüzde 25'lerin üzerindedir.

İthalata bakıldığında, düşük teknoloji ürün ithalatının 2005-2015 döneminde kısmen artış kaydettiği, yüzde 12-13 seviyelerinde seyrettiği görülmektedir. Orta-düşük teknoloji yoğun ithalat 2013 yılına dek görece yükselmiş, bu yılda yüzde 33 oranına ulaştıktan sonra gerilemiş ve yüzde 25'e düşmüştür. Orta-yüksek teknoloji yoğun ithalat dönem içinde biraz gerilemiş ancak son yıllarda dönem başındaki değerlere yaklaşmış ve yüzde 45 civarına ulaşmıştır. İthalatın yüzde 70 civarındaki bir kısmı orta teknoloji yoğun bir yapı göstermektedir. Yüksek teknoloji yoğun ithalatın payı ise 2011-2013 döneminde yüzde 12'ler düzeyine gerilemiş ancak sonraki yıllarda yükselmiş ve 2016 yılında yüzde 17'ye yükselmiştir. Orta-yüksek ve yüksek teknoloji ürün ithalatı birlikte değerlendirildiğinde, ithalatın yaklaşık yüzde 60'lık bir kısmının da, buradan kaynaklandığı görülmektedir. Türkiye'nin ithalatı, daha üstün

nitelikli teknolojilerde yoğunlaşmaktadır. Ancak imalat sanayinin yüksek teknoloji alanlarda ithalat payının görece düşük olduğu da gözden kaçırılmamalıdır. Yüksek teknoloji ürünler ve bazı önemli orta teknoloji ürünlerde Türkiye net ithalatçı konumundadır ve dış ticarete etkileri genel olarak negatiftir (Taymaz ve Voyvoda, 2015: 36). Takipçi konumundaki Türkiye, teknoloji üreten ülkelerin geride bıraktıkları orta ve düşük teknoloji ürünlerin üretimini üstlenerek, küresel, bölgesel ve teknolojik gelişmelerin bir sonucu olarak uluslararası işbölümünde yer edinmiştir.

4. Sonuç

Cumhuriyetin kurulmasıyla birlikte sanayileşme sürecine giren Türkiye, geçen 95 yıllık süreçte yarı sanayileşmiş bir ülke konumuna gelmiştir. Toplam Ar-Ge harcamalarının GSYH'ye oranı yaklaşık yüzde 1 olan Türkiye'nin dünya ticareti içerisindeki payı da yaklaşık yüzde 1 düzeyindedir. İthalatın yaklaşık yüzde 75-80 düzeylerindeki bir kısmını ara ve yatırım malları oluşturmaktadır. Türkiye'nin kronik dış açık sorununun en önemli kaynağı olan dış ticaret açığı Türkiye'nin üretimdeki dışa bağımlılığından kaynaklanmaktadır. Küresel üretim zincirinin esasen son halkalarında konumlanmış Türkiye orta teknoloji sektörlerde uzmanlaşmış bir görüntü vermektedir. En önemli ticaret ortakları ile rekabetten çok tamamlayıcılık ilişkisi içindedir. Genel olarak ikinci sanayi devrimi seviyesinde olan sınai olgunluk düzeyine, Sanayi 2.0 ve Sanayi 3.0 arasında kalan bir dijital olgunluk seviyesine sahip olan Türkiye imalat sanayii yenilikçi olmayan, takipçi pozisyonunu kabullenmiş bir niteliğe sahiptir. Dijital ve teknolojik ekosistem bakımından birçok eksiği olan Türkiye imalat sanayinde firmalar yeni sanayi devrimine yönelik yatırımlar noktasında henüz karar aşamasındadır.

Türkiye'nin geldiği sınai düzey, bilinçli uygulanan sanayi politikaları ve bilim ve teknoloji politikalarından ziyade küresel sisteme entegrasyonu temel alan neoliberal politikaların ve uluslararası anlaşmaların sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Statik karşılaştırmalı üstünlükler çerçevesinde hareket eden özel kesim, uluslararası kuruluşlar ve küresel değer zincirinin tepesindeki ÇUŞ'ların kararları belirleyici olmuştur. Türkiye'nin sanayileşme serüveninin en önemli sorunu, saldırgan sanayi politikaları yani uzun vadeli, her dönemin kendine has teknolojik gereklilikleri çerçevesinde esneyebilen ancak teknolojik yetenek geliştirme hedefine dönük tutarlılığını kaybetmeyen, kamu kesimi öncülüğünde yürütülen çok taraflı işbirliklerine ve ilgili kurumsal dönüşümlere dayanan bilim ve teknoloji politikaları uygulamamasıdır. Planlı dönemin aşırı korumacılığı, bilim ve teknoloji alanlarındaki politikasızlığı, 1980'lerde yaşanan hızlı serbestleşme ve önemli bilim ve teknoloji politikası belgelerinin hayata geçirilmemesiyle üçüncü sanayi devriminin şekillendiği bu yıllarda teknolojik sıçrama fırsatının kaçırılması imalat sanayinin yapısal gelişimini olumsuz etkilemiştir. Sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesinin ardından kırılmalı ekonominin dinamik sınai gündemlerin kısa vadeli gündemlerle ikame edilmesi dışa bağımlılığın sürmesine neden olmuştur. 2000'li yıllarda birçok sanayi strateji belgesi ortaya konulmasına rağmen yapılan sektörel seçimler dolayısıyla gündemi belirleyen ve meyvelerini veren bir bilim ve teknoloji politikası uygulaması söz konusu olmamıştır. Bunun sonucu olarak son dönemde imalat sanayinin GSYH içindeki payının azalması, yüksek teknoloji yoğun üretim ve ihracattaki gerileme ve dünyadaki türlü belirsizlikler ve teknolojik yarış düşünüldüğünde

Türkiye için erken sanayisizleşme riskinden bahsetmek olasıdır. Örneğin Sanayi 4.0 gündemi, kırılğan, teknolojik açıdan dışa bağımlı Türkiye'nin coğrafi konum, ucuz işgücü gibi karşılaştırmalı avantajlarını elinden alma potansiyeline sahiptir. Bu koşullar altında sanayisizleşme riskinin yadsınması, mevcut sorunlarla birlikte Türkiye imalat sanayii açısından yıkıcı sonuçlar doğuracak niteliktedir. Dolayısıyla Türkiye sanayileşerek kalkınma hedefi çerçevesinde, kamu kesimi öncülüğünde yapısal dönüşümü sağlayacak saldırgan sanayi politikalarına geçmeli, teknolojik yetenek birikimini hedeflemeli, stratejik seçimler yapmalı, kurumsal kaliteleri ve katılımcılığı arttırmalı, etkin teşvik, izleme ve denetleme mekanizmaları oluşturmalıdır.

KAYNAKÇA

Kitaplar

- Boratav, K. (1982). Türkiye'de Devletçilik, Savaş Yayınevi, Ankara.
- Boratav, K. (1987). "İktisat Politikası Alternatifleri Üzerine Bir Deneme", Kriz Gelir Dağılımı ve Türkiye'nin Alternatif Sorunu, Genişletilmiş 2. Baskı, ss.70-110, Kaynak Yayıncılık, İstanbul.
- Boratav, K. (2011). Türkiye İktisat Tarihi 1908-2009, 15. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara.
- Chang, H. & Grabel, I. (2005). Kalkınma Yeniden: Alternatif İktisat Politikaları Elkitabı, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara.
- Çavdar, T. (2003). Türkiye Ekonomisinin Tarihi 1900-1960. İmge Kitabevi, Ankara.
- Eser, U. (1993). Türkiye'de Sanayileşme, İmge Kitabevi, Ankara.
- Hiç, M.; Alkin, E.; Manisalı E. & Birdal, E. (1973). Montaj Sanayii: Gelişmesi, Sorunları ve Ekonomimizdeki Yeri, Ekonomik ve Sosyal Konferans Heyeti, İstanbul.
- Kaynak, M. (2005). Kalkınma İktisadi, Gazi Kitabevi, Ankara.
- Kazgan, G. (2013). Tanzimat'tan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi, Genişletilmiş 5. Baskı, İBU Yayınları, İstanbul.
- Kepek, Y. (2014). Türkiye Ekonomisi, Geliştirilmiş ve Genişletilmiş 28. Basım, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Kepek, Y. & Yentürk, N. (1994). Türkiye Ekonomisi, Geliştirilmiş 6. Basım, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Kılıçoğlu, İ.; Göker, A.; & Çebi, İ. (1975). Türkiye'nin Genel Çizgileri ile Dış Kaynaklara Bağımlılığı, TMMOB Makine Mühendisleri Odası, Ankara.
- Köse, A.H. (1992). Büyüme ve Verimlilik, Milli Prodüktivite Merkezi, Ankara.
- Kuruç, B. (2001). "Kemalist Ekonomiden Kesitler", Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Kemalizm (Cilt 2), ss.298-312, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Pamuk, Ş. (1987). "İthal İkamesi, Döviz Darboğazları ve Türkiye, 1947-1979", Kriz Gelir Dağılımı ve Türkiye'nin Alternatif Sorunu, Genişletilmiş 2. Baskı, ss.37-69, Kaynak Yayıncılık, İstanbul.
- Pamuk, Ş. (2014). Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi, II. Basım, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Paya, M. (2013). Küresel Ortamda İktisat Politikaları, Türkmen Kitabevi, İstanbul.
- Rozaliyev, Y. N. (1978). Türkiye'de Kapitalizmin Gelişme Özellikleri (1923-1960), Onur Yayınları, Ankara.

- Seyidoğlu, H. (2013). Uluslararası İktisat: Teori Politika ve Uygulama, Geliştirilmiş 18. Baskı, Güzem Can Yayınları, İstanbul.
- Sezen, S. (1999). Devletçilikten Özelleştirmeye: Türkiye’de Planlama, TODAİE, Ankara.
- Soyak, A. (1999) “Planlı Dönemde Sanayileşme”(Ed. Oya Baydar), 75 Yılda Çarklardan Çiplere, ss.167-181, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Soyak, A. (2006). Ulusaldan Uluslarüstüne İktisadi Planlama ve Türkiye Deneyimi, Der Yayınları, İstanbul.
- Soyak, A. (2011). Teknoekonomi, 2. Basım, Der Yayınları, İstanbul.
- Şenses, F. (1989). 1980 Sonrası Ekonomi Politikaları Işığında Türkiye’de Sanayileşme, Verso Yayıncılık, Ankara.
- Şenses, F. & Taymaz, E. (2003). “Unutulan Bir Toplumsal Amaç: Sanayileşme Ne Oluyor? Ne Olmalı?” (Der. A. H. Köse, F. Şenses, E. Yeldan), İktisat Üzerine Yazılar II: İktisadi Kalkınma, Kriz ve İstikrar (Oktar Türel’e Armağan), 2. Baskı, ss.429-461, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Tekeli, İ. & İlkin, S. (2009). 1929 Dünya Buhranında Türkiye’nin İktisadi Politika Arayışları (Türkiye Belgesel İktisat Tarihi 1), Bilge Kültür Sanat, İstanbul.
- Tekeli, İ. & İlkin, S. (2014). Savaşın İçinden Geleceğe Yönelen İkinci Dünya Savaşı Türkiye’si. 3. Cilt. İletişim Yayınları, İstanbul.
- Tezel, Y.S.(1999). “Sanayide Devlet Kapitalizminin Ortaya Çıkışı” (Ed. Oya Baydar). 75 Yılda Çarklardan Çiplere, ss.77-84, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Tezel, Y.S. (2015). Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Tokgöz, E. (2011). Türkiye’nin İktisadi Gelişme Tarihi (1914-2011), 10. Bası, İmaj Kitabevi, Ankara.
- Uras, G. (2017). Sanayileşecektik Büyüyecektik Ne Oldu Bize?, Doğan Kitap, İstanbul.
- Yavuz Tiftikçigil, B. (2010). Türkiye’de Bölgesel Kalkınma Politikalarında Yaşanan Dönüşüm ve Kalkınma Ajansları. Derin Yayınları, İstanbul.
- Sürelî Yayınlar**
- Avcı, M.; Uysal, S. & Taşçı, R. (2016). “Türk İmalat Sanayinin Teknolojik Yapısı Üzerine Bir Değerlendirme”, Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Dergisi, 17(36): 49-66.
- Baştav, L. (2012). “Dışa Açık Büyüme Modelinde Sanayi Politikalarının Gelişimi: Türk İmalat Sanayinin Yapısı ve Rekabet Gücü”, ODTÜ Gelişme Dergisi, 39(3): 303-322.
- Bulutay, T. (1981). “Türkiye’nin 1950-1980 Dönemindeki İktisadi Büyümesi Üzerine Düşünceler”, ODTÜ Gelişme Dergisi, (1981 Özel Sayısı): 493-540.
- Elmacı, İ. (2015). “Bilim Politikası Çalışmalarında Bütünsellik Arayışı ve “Türk Bilim Politikası 1983-2003””, A.Ü. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, 55(1):55-68.
- Ekiz, C. & Somel, A. (2007). “Türkiye’de Planlama ve Planlama Anlayışının Değişimi”, Mülkiye Dergisi, 31(256): 97-136.
- Eralp, A. (1981). “Türkiye’de İzlenen İthal İkameci Kalkınma Stratejisi ve Yabancı Sermaye”, ODTÜ Gelişme Dergisi, (1981 Özel Sayısı): 613-633.
- Eser, U. (2014). “Dünya Yeniden Sanayiye Dönerken Türkiye Dünya Sanayinin Neresinde?”, İktisat ve Toplum Dergisi, (45):27-44.

- Karacal, H. (1981). “Sosyal Planlamanın Problemleri Üzerine”, ODTÜ Gelişme Dergisi, (1981 Özel Sayısı): 263-286.
- Kim, L. (1999). “Building Technological Capability for Industrialization: Analytical Frameworks and Korea’s Experience”, *Industrial and Corporate Change*, 8(1): 111-136.
- Kolsuz, G. & Yeldan, E. (2014). “1980 Sonrası Türkiye Ekonomisinde Büyümenin Kaynaklarının Ayrıştırılması”, *Çalışma ve Toplum*, 1: 49-66.
- Özer, M.H. (2014). “Cumhuriyet’in İlk Yıllarında Milli Tüccar Oluşturma Çabalarında İş Bankası’nın Rolü”, *A.Ü. SBF Dergisi*, 69(2): 351-377.
- Soyak, A. (2013). “İçeriği Öncüllerinden Belli Bir Plan: Onuncu Kalkınma Planı”, *Bilim ve Ütopya Dergisi*, (225): ss.88-91.
- Soyak, A. (2017). “Teknolojiye Dayalı Sanayileşme: Sanayi 4.0 ve Türkiye Üzerine Düşünceler”, *Marmara Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (11): 68-83.
- Taymaz, E. (1993). “Sanayi ve Teknoloji Politikaları: Amaçlar ve Araçlar”, *ODTÜ Gelişme Dergisi*, 20(4):550-580.
- Taymaz, E. & Voyvoda, E. (2015). “2023’e Doğru Sanayi, Yapısal Dönüşüm ve Sanayi Politikaları”, *İktisat İşletme Finans*, 30(350): 25-62.
- Tuncel, C.O. (2014). “Orta Gelir Tuzağı ve İnovasyon Politikaları: Doğu Asya Deneyimi ve Türkiye İçin Dersler”, *Maliye Dergisi*, (167): 40-70.
- Türel, O. (1981). “1970’li Yıllarda Mühendislik Sanayilerindeki Kamu Yatırımları: Gözlem ve Değerlendirmeler”, *ODTÜ Gelişme Dergisi*, (1981 Özel Sayısı): 575-612.
- Yeldan, E. & Yıldırım, D. (2015). “Küreselleşme ve Sanayisizleşme Bağlamında Türkiye’de ve Dünyada Demokrasi Açığı”, *Çalışma ve Toplum*, (45): 65-88.

İnternet Makaleler

- Andreoni, A. (2011). “Productive Capabilities Indicators for Industrial Policy Design”, *UNIDO Working Paper* 17. <http://eprints.soas.ac.uk/19235/1/2011%20Productive%20Capabilities%20Indicators%20UNIDO.pdf>, (03.04.2018).
- Bedir, A. (2002). “Türkiye’de Otomotiv Sanayii Gelişme Perspektifi”, DPT Yayın No: 2660.. file:///C:/Users/samsung1/Downloads/gelisme%20(1).pdf, (18.03.2016).
- Bhagwati, J. (1988). “Export-Promoting Trade Staretyg: Issues and Evidence”, *The World Bank*, <http://documents.worldbank.org/curated/en/610911467989499752/pdf/ERS7000Export000issues0and0evidence.pdf>, (21.03.2014).
- Celasun, M. (2002). “2001 Krizi, Öncesi ve Sonrası: Makroekonomik ve Mali Bir Değerlendirme”, <http://content.csbs.utah.edu/~ehrbar/erc2002/pdf/i053.pdf>, (16.02.2017).
- Dahlman, C.J. & Westphal, L.E. (1981). “The Meaning of Technological Mastery in Relation to Transfer of Technology”, *The Annals of American Academy*. <http://documents.worldbank.org/curated/en/533711467980466976/pdf/REP217000The0m0ansfer0of0otechnology.pdf>, (11.12.2018).
- Dasgupta, S. & Singh, A. (2006). “Manufacturing, Services and Premature Deindustrialization in Developing Countries: A Kaldorian Analysis”, *UNU-WIDER*

- Research Paper, <https://www.wider.unu.edu/sites/default/files/rp2006-49.pdf>, (14.04.2016).
- Kaplinsky, R. (2013). “Global Value Chains, Where They Came From, Where They Are Going And Why This Is Important”, *IKD Working Paper*, <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.724.6304&rep=rep1&type=pdf>, (13.12.2017).
- Kim, L. (2003). “Technology Transfer & Intellectual Property Rights: The Korean Experience”, UNCTAD-ICTSD, <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.297.4240&rep=rep1&type=pdf>, (18.04.2017).
- Öniş, Z. (2013). “The Triumph of Conservative Globalism: The Political Economy of the AKP Era”, http://home.ku.edu.tr/~zonis/pdf/Triumph_of_Conservative_Globalism.pdf, (17.03.2017).
- Özdaş, M.N. (2000). “Bilim ve Teknoloji Politikası ve Türkiye”, TÜBİTAK, <http://www.inovasyon.org/pdf/nimetbook.pdf>, (05.09.2016).
- Rodrik, D. (2004). “Industrial Policy for the Twenty-First Century”. Harvard University KSG Faculty Research Working Papers Series, file:///C:/Users/samsung1/Downloads/SSRN-id617544.pdf, (02.03.2018).
- Rodrik, D. (2010). “The Return of Industrial Policy”, <https://www.ccollege.gov.sg/Knowledge/Documents/CGLEI4%20The%20Return%20of%20Industrial%20Policy.pdf>, (04.03.2014).
- Rodrik, D. (2015). “Premature Deindustrialization”, NBER Working Paper Series, <http://www.nber.org/papers/w20935.pdf>, (22.07.2016).
- Saygılı, Ş. (2003). “Bilgi Ekonomisine Geçiş Sürecinde Türkiye Ekonomisinin Dünyadaki Konumu”, DPT, http://www.bilgitoplumu.gov.tr/wp-content/uploads/2014/04/Dr.Seref_Saygili_Bilgi_Ekonomisine_Gecis.pdf, (03.07.2018).
- Shapiro, H. (2007). “Industrial Policy and Growth”. *DESA Working Paper*, http://www.un.org/esa/desa/papers/2007/wp53_2007.pdf, (04.04.2014).
- Soyak, A. (2004). “The Main Objective of Turkey’s Industrial Policy Towards EU Membership: Is It Realistic Or Not?”, UNITECH, <http://mpra.ub.uni-muenchen.de/2899/>, (21.12.2014).
- Stiglitz, J.; Lin, J.Y. & Monga, C. (2013). “The Rejuvenation of Industrial Policy”, The World Bank Policy Research Working Paper, http://www-wds.worldbank.org/external/default/WDSContentServer/WDSP/IB/2013/09/30/000158349_20130930141813/Rendered/PDF/WPS6628.pdf, (03.03.2014).
- Thirlwall, A. (2000). “Trade, Trade Liberalisation and Economic Growth: Theory and Evidence”, African Development Bank Economic Research Paper, <http://www.afdb.org/fileadmin/uploads/afdb/Documents/Publications/00157660-EN-ERP-63.PDF>, (30.12.2016).
- Türel, O. (2008). “Türkiye’de Sanayi Politikalarının Dünü ve Bugünü”, <http://www.inovasyon.org/pdf/O.Turel.Sanayi.Politikalari.pdf> (14.03.2014).

Varol, Ç. (2012). “Türkiye’de Organize Sanayi Bölgeleri Deneyimi”, *Anahtar Dergisi*. 24(283): 18-19, <https://anahtar.sanayi.gov.tr/tr/news/turkiyede-organize-sanayi-bolgeleri-deneyimi/63>, (18.06.2017).

Kurumlar

BSTB, Bilim Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, Türkiye Sanayi Stratejisi Belgesi (2015-2018), 2015, <https://www.sanayi.gov.tr/DokumanGetHandler.ashx?dokumanId=e9f6e3f2-f8ab-4fd1-9d65-22d553867dc1>, (12.06.2016).

DPT, Devlet Planlama Teşkilatı, Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1963-1967), 1963, <http://www.kalkinma.gov.tr/Lists/Kalknma%20Planlar/Attachments/9/plan1.pdf>, (13.12.2017).

DPT, Devlet Planlama Teşkilatı, İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1968-1972), 1968, <http://www.kalkinma.gov.tr/Lists/Kalknma%20Planlar/Attachments/8/plan2.pdf>, (13.12.2017).

DPT, Devlet Planlama Teşkilatı, Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1973-1977), 1973, <http://www.kalkinma.gov.tr/Lists/Kalknma%20Planlar/Attachments/7/plan3.pdf>, (13.12.2017).

DPT, Devlet Planlama Teşkilatı, Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1979-1983), 1979, <http://www.kalkinma.gov.tr/Lists/Kalknma%20Planlar/Attachments/6/plan4.pdf>, (13.12.2017).

DPT, Devlet Planlama Teşkilatı, Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1985-1989), 1985, <http://www.kalkinma.gov.tr/Lists/Kalknma%20Planlar/Attachments/5/plan5.pdf>, (13.12.2017).

DPT, Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı (1990-1994), 1990, <http://www.kalkinma.gov.tr/Lists/Kalknma%20Planlar/Attachments/4/plan6.pdf>, (13.12.2017).

DPT, Devlet Planlama Teşkilatı, Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1996-2000), 1996, <http://www.kalkinma.gov.tr/Lists/Kalknma%20Planlar/Attachments/3/plan7.pdf>, (13.12.2017).

DPT, Devlet Planlama Teşkilatı, Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (2001-2005), 2001, <http://www.kalkinma.gov.tr/Lists/Kalknma%20Planlar/Attachments/2/plan8.pdf>, (13.12.2017).

DPT, Devlet Planlama Teşkilatı, Türkiye Sanayi Politikası (AB Üyeliğine Doğru), 2003, file:///C:/Users/samsung1/Downloads/turkiyesanayipolitikasi%20(2).pdf, (18.05.2016).

DPT, Devlet Planlama Teşkilatı, Dokuzuncu Kalkınma Planı (2007-2013), 2007, <http://www.kalkinma.gov.tr/Lists/Kalknma%20Planlar/Attachments/1/plan9.pdf>, (13.12.2017).

Kalkınma Bakanlığı, Onuncu Kalkınma Planı 2014-2018 İmalat Sanayinde Dönüşüm ÖİK Raporu, 2014, <http://www.kalkinma.gov.tr/Lists/zel%20htisas%20Komisyonu%20Raporlar/Attachments/247/%C4%B0malat%20Sanayiinde%20D%C3%B6nüşüm%20ÖİK%20Raporu.pdf>, (05.05.2017).

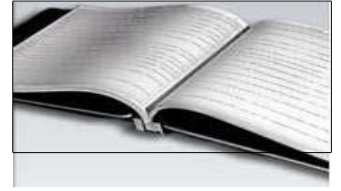

AKADEMİKBAKIŞ DERGİSİ

Sayı: 74 Temmuz - Ağustos 2019

Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi

ISSN:1694-528X İktisat ve Girişimcilik Üniversitesi, Türk
Dünyası - Kırgız - Türk Sosyal Bilimler Enstitüsü, Celalabat -
KIRGIZİSTAN <http://www.akademikbakis.org>

İSO, İstanbul Sanayi Odası, İSO Dergisi Haziran 2016 Özel Sayısı, 2016.

TCMB. (2002). Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, Küreselleşmenin Türkiye Ekonomisine Etkileri, Banknot Matbaası Genel Müdürlüğü, Ankara.

TÜBİTAK, Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu, “Bilim ve Teknolojide Atılım Projesi Çalışma Komitesi Raporu”, 1995, <http://www.inovasyon.org/pdf/BT'deAtilim.1995.pdf>, (15.11.2016).

TÜBİTAK. “Türkiye’nin Bilim ve Teknoloji Politikası”. 1997. <http://www.inovasyon.org/pdf/T%C3%BCrkiye'ninBTPolitikas%C4%B1.1997.pdf>, (20.11.2016).

TÜBİTAK, Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu, Yeni Sanayi Devrimi: Akıllı Üretim Sistemleri Teknoloji Yol Haritası, 2016. http://www.tubitak.gov.tr/sites/default/files/akilli_uretim_sistemleri_tyh_v27aralik2016.pdf, (18.04.2018).

TÜSİAD-BCG, Türk Sanayicileri ve İş İnsanları Derneği - Boston Consulting Group, “Türkiye’nin Sanayide Dijital Dönüşüm Yetkinliği: Türkiye’nin 4. Sanayi Devrimi”, Aralık 2017. file:///C:/Users/samsung1/Downloads/turkiye-nin-sanayide-dijital-donusum-yetkinligi%20(1).pdf, (06.03.2018).